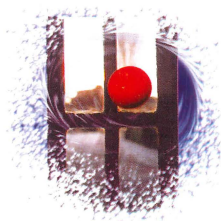

[roland brunner]

PSIHANALIZĂ
ȘI SOCIETATE
POSTMODERNĂ]

editura amarcord

ROLAND BRUNNER

PSIHANALIZĂ ȘI SOCIETATE
PŌSTMODERNĂ

Titlul original : Roland Brunner, *Psychanalyse et société postmoderne*
© – 1998. Éditions l'Harmattan.

© – 2000. Toate drepturile asupra acestei ediții sînt rezervate
Editurii AMARCORD, str. Dropiei, nr. 3, sc. B, ap. 5,
tel./fax : 056/146.645, 1900 – Timișoara, ROMÂNIA.
e-mail : amarcord@mail.dnttm.ro

Roland Brunner

**PSIHANALIZĂ
ȘI
SOCIETATE POSTMODERNĂ**

Traducere de
Luciana Penteliuc-Cotoșman

EDITURA AMARCORD
Timișoara, 2000

Seria **CÎMP DESCHIS**

Coperta : **Cătălin Popa**

Consilier editorial : **Ion Nicolae Anghel**

Tatălui meu

INTRODUCERE

ÎN „NEVROZA SOCIALĂ“

1. Care este scopul vieții? Acestei întrebări, pe care o consideră strict subordonată adeziunii la un sistem religios, Freud preferă să-i substituie o altă : Spre ce tind oamenii, ce doresc ei de la viață? În acest caz, e ușor de răspuns : activitatea umană tinde să evite durerea și să caute plăcerea. Regăsim principiul plăcerii, fundamental pentru Freud. Dar acest principiu contrastează cu dureroasa realitate a caducității trupului nostru, a forței coercitive a naturii și a răului social. Tocmai acest ultim aspect constituie tema lucrării *Angoasă în civilizație*.

2. Edificiul civilizației are la bază renunțarea la pulsiunile instinctive. Civilizația produce „renunțarea culturală“, adică refularea, reprimarea celor mai puternice instincte ale omului. Freud vede în constrângerea la muncă și în puterea dragostei fundamentele vieții sociale. Dar aceste două elemente sînt antinomice. Civilizația sacrifică necesităților economice o mare parte a libertăților sexuale. Civilizația europeană occidentală începe prin a interzice orice manifestare a sexualității infantile, apoi prohibește orice satisfacere a libidoului care nu se încadrează în limitele monogamiei legitime.

3. Psihanaliza arată că privațiunile sexuale generează adesea nevroze. Dar dezvoltarea civilizației cere și alte sacrificii. Urmărind să întărească legătura socială, ea obligă la reprimarea unei agresivități originare. Astfel înfrînat în instinctele sale primordiale, omul civilizat a dat, după Freud, o parte din fericirea sa posibilă în schimbul unei părți de siguranță. Totuși, el nu trebuie să invidieze situația omului primitiv care, mai liber în instinctele sale, nu avea decît o foarte slabă șansă să se bucure de această libertate, rezervată de altfel cîtorva șefi.

4. La ce mijloace recurge civilizația pentru a inhiba agresiunea, care este dușmanul său cel mai periculos? Răspunsul se găsește, pentru Freud, în dezvoltarea individului. Agresiunea este „introiectată”, interiorizată și îndreptată împotriva eului, de unde apăruse, în calitate de „conștiință morală”. Ea se manifestă atunci sub formă de „nevoie de pedeapsă” pe care o satisface tatăl. Adultul înlocuiește autoritatea tatălui cu cea a supraeului social : Dumnezeu sau statul.

5. Comunitatea își atinge scopul, unirea oamenilor într-o masă menținută prin legături tot mai strînse (Freud vede în acest scop expresia unei presiuni erotice interne), numai întărind tot mai mult sentimentul de culpabilitate. Autorul lucrării *Angoasă în civilizație* prevede că, într-o zi, această tensiune a sentimentului de culpabilitate ar putea fi atît de puternică încît individul n-ar mai putea s-o suporte.

6. Analiza lui Freud nu ajunge nici la o judecată de valoare, nici la propuneri de soluții pentru „angoasă”, pe care nu ezită să o califice drept

„nevroză socială“. El se limitează la speranța că „Erosul etern“ va face un efort pentru a se afirma în lupta dusă împotriva adversarului său „Thanatos“, instinctul de moarte, a cărui forță actuală amplifică angoasa oamenilor.

Sursa : *Malaise dans la civilisation*, EDMA

CAPITOLUL 1

ANGOASĂ ÎN PSIHANALIZĂ

La ce servește psihanaliza? Ne întrebăm oare la ce servește viața sau la ce servește arta? La întrebare utilitară, răspuns utilitar : la vindecare ; la vindecarea de tulburările nevrotice, la producerea de psihanalisti, spun gurile rele... Vindecarea nevrozelor era tocmai scopul pe care îl atribuia S. Freud acestei metode inventate de el.

Suferința nevrotică este imensă... Dar ce înseamnă să te vindeci de o nevroză? Aici nu există repere atât de evidente ca în medicina organică unde o frumoasă cicatrizare semnifică, în principiu, vindecarea. Freud, prudent, propunea că vindecarea nevrozatului se manifestă prin regăsirea capacității de a iubi și munci. Banalitatea proiectului terapeutic ascunde dificultatea drumului care duce la vindecare : cura. De altfel, privită îndeaproape, complexitatea vindecării e prost mascată de simplitatea obiectivului... Ce înseamnă pentru un nevrozat să se vindece? Să-i dispară simptomul? Să-i fie înlocuit simptomul cu o banală nefericire? Problema nu e atât de simplă, pentru că subiectul, deși suferă de simptomul său, ține la el ca la ochii din cap. Se știe că simptomul nevrotic este, ca orice formațiune a

inconștientului, realizarea în formă patologică a unei dorințe ; la fel ca și visul, fantasma sau actul ratat.

După o sută de ani de practicare a psihanalizei, ce mai rămîne din această „utopie“ terapeutică? A fost oare una dintre cele mai mari escrocherii ale secolului? Trebuie să avem îndrăzneala de a o afirma : nici Freud, nici Lacan, nici vreun alt analist n-au reușit să vindece multă lume... J. Lacan avusese curajul să afirme că psihanaliza mai și vindecă „pe deasupra“, ceea ce înseamnă să privezi psihanaliza de funcția sa terapeutică imediată.

La ce servește psihanaliza dacă eficacitatea sa terapeutică este atît de redusă? Celui care e gata să lucreze asupra lui însuși, celui care are curajul să se supună unei chirurgii a sufletului fără anestezie pentru că viața e crudă, psihanaliza îi oferă senzațiile tari ale unei întîlniri cu sine însuși. Gîndesc, deci sînt, dar nu știu cine sînt. Din această perspectivă, psihanaliza servește mai mult la a-ți fi mai bine decît la a te simți mai bine. Psihanaliza permite astfel facilitarea unei schimbări personale. Or, dacă subiectul pretinde vindecarea, această schimbare personală, în general, îi repugnă. Să te schimbi înseamnă să mori puțin, să mori puțin pentru a putea renaște... Psihanaliza ajută subiectul să se nască pe sine însuși. În acest sens, ea e un fel de maieutică. În acest sens, ea se înscrie în tradiția socratică a lui „cunoaște-te pe tine însuși“.

Să te cunoști prin limbaj... Psihanaliza își desfășoară efectele în și prin limbaj. Ea invită subiectul să-și exprime cu cuvintele sale, în stilul său : angoasa, suferința, ființa, povestea, „semnificanții“, dorința, relația cu celălalt. Psihanaliza ajută subiectul să acceadă la adevărul său, căci lucrul

cel mai important pentru el nu este atît să fie ascultat, cît să se audă spunînd acest adevăr despre el însuși...

Psihanaliza nu poate vindeca de viață. Ea poate totuși să ajute subiectul să o suporte mai ușor, să facă în așa fel încît aceasta să poată fi trăită (chiar dacă analistul nu intervine asupra realității sociale, economice sau politice), și chiar să găsească în ea unele satisfacții... Ea îl poate ajuta să regăsească pofta de viață și să facă astfel încît pentru el viața să merite a fi trăită. Psihanaliza ajută subiectul să-și îndeplinească unica datorie, aceea de a suporta viața. Din această perspectivă, ea îl ajută să renunțe la chinuitoarea căutare a fericirii. În sfîrșit, psihanaliza ajută subiectul să renunțe cu necesară resemnare la „obiectele” pierdute, la ceea ce nu va mai fi niciodată ca înainte, la ceea ce nu va mai fi niciodată posibil : tinerețea, frumusețea, sănătatea, prezența unei ființe dragi, prezența unei ființe dispărute, o slujbă, iluziile... Viața e o lungă renunțare mai mult sau mai puțin liniștită...

S-a înțeles, psihanaliza nu e o plimbare de sănătate...

CAPITOLUL 2

EGOTISM

Omul este măsura tuturor lucrurilor, iar eul este etalonul mulțumită căruia subiectul măsoară lumea. Dar asta nu e tot... Societatea contemporană are drept monarh un eu magnific, un „Eu soare“, iar drept religie cultul ego-ului.

E cert, eul este în efervescență... Dar care e oare data de naștere a acestui eu, a acestei producții imaginare, a acestei instanțe identitare și narcisiste? Eul nu-i este dat subiectului dintr-o dată. El iese la suprafață încetul cu încetul din universul haotic al sugarului. El se construiește în avatarurile identificărilor succesive cu părinții și cu persoanele care se bucură de prestigiu în ochii subiectului. Totuși, oricât ar fi de indispensabil în construirea identității, eul nu este decît o oglindă interioară, o fantomă, o himeră, o amăgire, pe scurt, o iluzie... De fapt, eul nu este subiectul. El nu e decît reprezentarea sa. E locul conflictului, în mod necesar generator de angoasă, dintre injoncțiunea pulsională de juisare a sinelui și injoncțiunea moralizatoare a supraeului. Gîndesc, deci sînt, dar nu știu cine sînt... Pe scurt, „eul nu e stăpîn în casa sa“ (S. Freud). Eul are astfel funcția de a răspunde, în mod naiv fără

îndoială, la această întrebare existențială. El este cel care te ajută de bine de rău să trăiești, care te liniștește dându-ți o identitate întotdeauna suspectă totuși. El este cel care se prezintă sub forma acestui inventar după modelul lui Prévert : un trup, un nume, o naționalitate, niște diplome, o slujbă, un patrimoniu, niște prieteni, niște iubiri... Acest principiu al acumulării de „semnificanți“ presupune că eul este impregnat de o cultură. Astfel, subiectul nu se percepe la fel într-o societate holistă și într-o societate individualistă. După cum nu există decît o mică asemănare între eul unui aborigen din Australia și cel al unui orășean din Melbourne sau Sydney. Ce se întîmplă cu eul subiectului contemporan? Experiența clinică și observarea ambianței epocii ne permit să-i reperăm cîteva trăsături caracteristice.

Prima trăsătură rezidă în revendicarea unui eu puternic și energetic, fără slăbiciuni, fără cusururi, fără lipsuri, pentru un subiect bîntuit de fantasma dominației ; pentru un subiect care se afirmă stăpîn pe trupul său, pe sănătatea, pe sexualitatea sa, pe banii săi, pe cariera profesională, pe întreprinderea, pe viața sa... Ca și cum ai putea stăpîni ceva... Ideologia managementului, a randamentului și a raționalității a contaminat toate sectoarele societății : statul, întreprinderea, școala, spitalul, chiar și subiectul însuși... Eul trebuie deci să se gestioneze, acest eu care nu este însă stăpîn în casa sa, ne preveea deja Freud. El trebuie să se dezvolte ajutîndu-se la nevoie cu o mulțime de stagii de dezvoltare personală, care sînt tot atîtea ședințe de gimnastică pentru cultivarea unui eu puternic. El trebuie să se depășească în multiplicarea extenuantă a provocărilor ca factori de stres. Trebuie să se adapteze unei ordini socio-politice

date. În sfârșit, trebuie să câștige după o logică de război a tuturor contra tuturor și a fiecăruia pentru sine. Dar în jocul de-a câștigul sînt așa de mulți chemați și așa de puțini aleși... Să câștigi, cînd toată viața se rezumă la a pierde : paradisul matern, tinerețea, frumusețea, sănătatea, ființele dragi, slujba, iluziile... Să câștigi, în timp ce gradul de civilizație al unei societăți se judecă nu în funcție de aroganța câștigătorilor săi, ci după felul în care ea mobilizează solidaritățile înspre „perdanți“ : neputincioșii, săracii, șomerii, bolnavii etc. Astfel, nevoia aceasta obsedantă de competiție dă naștere de fapt unei societăți de frustrați cu un destin prea previzibil... Ne putem atunci da seama de riscurile pe care le reprezintă pentru pacea socială și pentru democrație masele aflate în așteptarea omului providențial care le va promite că vor conta în sfârșit în societate și în Istorie...

O a doua trăsătură rezidă în confuzia pe care o face subiectul între reușita profesională și o viață împlinită. Se observă astfel o supralicitare în eu a diplomei profesionale, a întreprinderii și a slujbei. Totul se petrece ca și cum eul profesional ar fi cancerizat eul subiectului, în așa măsură încît pierderea slujbei (concediere sau pensionare) nu înseamnă numai pierderea salariului, ci și pierderea identității, înseamnă pierderea prestigiului, înseamnă că nu mai ești cu adevărat... Astfel, contractul de muncă este întotdeauna și un „contract narcisist“ mai mult sau mai puțin satisfăcător și, tot mai mult, simptomul nevrotic (inhibiție în muncă, relații conflictuale cu colegii sau cu superiorii, eșecuri repetate etc.) sau factorul declanșator al unei depresii mai mult sau mai puțin grave se ascund în sfera profesională.

O a treia trăsătură rezidă în anemia eului privitoare la referințele familiale, naționale, religioase și politice. Subiectul contemporan, atomizat parcă, nu are nici rădăcini, nici trecut, nici istorie, nici ceva de transmis. Cu imperativul său de plăcere imediată și efemeră, cu supraeul său blajin, după el potopul... Din această cauză, subiectul pervers care este al său domn Hyde, s-a apucat să prolifereze și să se afișeze ostentativ, în parte, fără îndoială, din cauza declinului funcției paterne observată de J. Lacan în Occident. Să fie oare idealul eului subiectului contemporan cel al unui eu pervers? O amplă temă de studiu pentru psihanaliști... Dar perversul, în largul său într-o civilizație tot mai libertină și tot mai puțin liberală, nu consultă psihanalistul... În fine, eul se reduce la expresia sa cea mai simplă în rătăcirile psihopatie ale adolescenților care vagabondează la periferia megapolisurilor, fără repere identificatorii în prezența unor tați vlăguți și a unor adulți incapabili să încarneze în mod credibil „Legea“, în condițiile unor legi care nu mai sînt decît reguli ale jocului ce implică trișarea : dacă nu ești văzut, nu ești prins... Pentru acești tineri se pune atunci problema să se afirme prin dispreț, ură și violență... Mîndrie nepotrivită : lovesc, deci sînt... Anestezia supraeică a subiectului, perversiunea și psihopatia deteriorează astfel o legătură socială tot mai dezordonată și mai delicvescentă...

În fine, o ultimă trăsătură rezidă, pentru subiect, într-o filosofie a ființei care se confundă cu o filosofie a aparenței, într-o obsesie a prefăcătoriei și a seducției. Narcisizați în privirea celuiilalt? Cine sînt eu în dorința celuiilalt? Or, se întîmplă că exacerbarea individualismului în aparență a ucis intimitatea. Staruri și anonimi se expun astfel fără

pudoare și fără complexe în mass-media, afișându-și în mod obscen ego-ul, sexul, dorințele, plăcerile, suferințele, gusturile și dezgusturile, trăirile și convingerile. Pe lângă oglinda mincinoasă a straniei lucarne, mai există și o altă oglindă în care te poți vedea așa cum ești ; nimeni n-a îndrăznit încă să se privească vreodată în ea...

Hazardul a binevoit să ne dea viață. Viața, acest aur al timpului... Arta de a trăi va fi fiind poate o muncă de orfevru constînd în a-ți transforma eul într-o operă de artă. Nu înceta să-ți sculpezi propria statuie, ne învâta deja Plotin. Dacă să lucrezi la propriul monument, cu satisfacția narcisistă pe care acest lucru o implică, este, dintr-un anumit punct de vedere, legitim pentru subiect, nu există societate în care să se poată trăi, fondată numai pe cultul eului. Astfel, ideea democratică are avantajul de neînlocuit de a permite o dialectică între subiect și grup, între eu și celălalt. Nu există deci societate democratică fără recunoașterea acestui celălalt dacă nu întotdeauna iubit, cel puțin tolerat, în cadrul schimbului, în dezbateră de idei, în negociere și în compromisuri, în competiții în care să poată fi simbolizată pulsiunea de moarte, în ajutorul dat acestui celălalt atunci cînd se află la ananghie. Eul este o problemă serioasă, fără a fi o problemă gravă, suficient de serioasă totuși pentru ca să petreci o viață întreagă rezolvîndu-ți propria enigmă...

CAPITOLUL 3

NOUA ORDINE A IUBIRII

Pasiunea pe ici, pasiunea pe colo, pasiunea pentru tot și pentru nimic, pasiunea pasiunii, pentru că nimeni nu mai era capabil să iubească... Vrei săruturi, poftim săruturi, pentru că nimeni nu mai era capabil să sărute... Să existe oare o angoasă în iubirea contemporană?

Iubirea există? Pentru La Rochefoucauld, în cazul iubirii adevărate, se întâmplă ca și în cazul apariției spiritelor, toată lumea vorbește despre ele, dar puțini au văzut vreunul. Iubirea nu e poate decît reziduul desuet al unui sentiment de altădată, o valoare care nu mai e cotată, un sentiment devalorizat care își va fi avînd locul în Istoria oamenilor, cu o dată de naștere, o Vîrstă de aur și un moment de agonie căruia i-am fi noi martori actuali în aceste timpuri de postmodernitate.

Să fie iubirea un efect de limbaj, o manieră de a spune, un mod de a vorbi, un efect de enunțare, un loc acordat celui alt pe durata unui discurs sau a unui cuvînt? În mod sigur, trebuie că nu se iubește la fel în franceză, în engleză, în rusă sau în arabă... Astfel, limba franceză e foarte leneșă. Ei îi lipsesc

cuvintele pentru a exprima complexitatea și subtilitatea sentimentului de iubire, a dorinței și a plăcerilor sexului... Trebuie că oamenii nu se iubesc la fel în Orient și în Occident... Atunci, n-ar mai fi decît cuvinte de dragoste. Și trebuie să mai ai și poftă să le spui, din convingere sau numai din interes. Este iubirea un efect *a posteriori*? Nu ar mai exista decît povești de dragoste. Iubirea ca temă obsedantă în literatură. Ce-ar fi literatura fără povești de dragoste? Iubirea, o himeră în serviciul artei, cînd o poveste de dragoste se metamorfozează în operă de artă...

Iubirea nu e nici obiect de cunoaștere, nici concept al științei. Iubirea e absentă din sociologie, din psihologie, și chiar din psihanaliză, care poate fi considerată în esență drept o teorie generală a dorinței. Iubirea nu e decît un obiect de reflecție pentru filosofi, un gen inaugurat de *Banchetul* lui Platon. Iubirea nu e de altfel nici obiect al dreptului, iar legislatorul, în infinita lui înțelepciune, le cere soților să-și vină în ajutor, să-și fie credincioși unul altuia, dar nu să se iubească...

Este iubirea o piață unde se cere și se oferă ca la bursă : căsătorie, coabitare, copil, tandrețe, plăceri ale sexului? Decepție asigurată de neadecvarea ofertei la cerere. În general, îi cerem celuiilalt mai mult decît poate da și îi oferim mai puțin decît cere... Dar, pentru a seduce, este tentant să oferi mai mult decît poți da... Don Juan îi oferă Zerlinei ceea ce nu-i va da niciodată... O piață, deci, unde îți imaginezi că-ți poți procura ingredientele vieții normale. Este deci iubirea această dorință de conformitate, această dorință a unei misiuni de îndeplinit, această dorință de a plăti legăturii sociale un fel de impozit?

Iubirea servește la procreare? Pentru A. Schopenhauer, iubirea e un vicleșug de care natura se servește pentru a reproduce specia umană. Scopul final al oricărei intrigă galante nu e altul decît alcătuirea generației viitoare. Ceea ce caută, fără știrea lor, îndrăgostiții în dorințele lor arzătoare este perpetuarea speciei pentru timpurile ce vor veni. Totuși, dincolo de această idee, iubirea nu e necesară procreației, din moment ce copilul mobilizează înainte de toate un libido narcisist. Copilul, această urmă în real... Un copil e nou, e frumos, vă scapă de moarte, vă face să participați la perenitatea speciei, vă răzbună pentru viața voastră, înlocuiește opera pe care n-ați făcut-o, vă promite Eternitatea. Copilul e cîteodată și amintirea unei iubiri defuncte... Dar dorința e de ajuns pentru a face un copil. În extremis, copilul e numai dovada unei dorințe a unui bărbat pentru o femeie, în aceea zi, în acel moment cel puțin, fie că doamna consimțise sau nu... Dorință a unui bărbat pentru o femeie, dar pentru cît timp încă în condițiile teratologiei noilor metode de procreație...

Este iubirea punctul terminus al acestui parcurs obligatoriu, al acestei treceri necesare (cel puțin pentru nevrozat) de la un libido narcisist, care trebuie dezinvestit, la un libido de obiect, care trebuie investit? Este iubirea repetarea transfe-rențială obsesivă pe care ne-o sugerează teoria psihanalitică, repetiția investițiilor libidinale (sublimate sau nu) în celălalt, un premiu de consolare pentru renunțarea la primul obiect al iubirii prohibit de Legea de interzicere a incestului? Iubire de substituție, iubire de ciudă pentru un obiect autorizat în locul unui obiect interzis? Dar nu e vorba aici mai mult de dorință decît de iubire?

Este iubirea o construcție imaginară, o iluzie, o fantezie, un mit între două ființe? În acest sens, cuvintele de dragoste nu sînt niciodată ipocrite din moment ce purced din această iluzie, din această iluzie despre sine și despre celălalt. Se știe că așteptarea lui Făt-Frumos de către femei și a femeii ideale de către bărbați, constituie matricea tuturor iluziilor și deci a tuturor deziluziilor. Nefericirea unora dintre bărbați și a unora dintre femei se datorează acestei necesare nepotriviri dintre ideal și realitate? Pe scurt, celălalt n-ar conveni niciodată de minune și ar avea întotdeauna un defect...

Se confundă iubirea cu dorința? Dacă psihanaliza nu neagă existența sentimentului de iubire, acest sentiment s-ar afla mult în afara sexualității, în afara dorinței. Pentru J. Lacan, atunci cînd iubești, nu e vorba de sex. Această idee era deja prezentă la Epicur, pentru care plăcerea carnală produsă de Venus este stricată de Eros, zeul sentimentului iubirii. Astfel, se poate iubi fără a dori în același timp... Clinica psihanalitică face, de obicei, deosebirea, la bărbați, între femeia iubită sub aspectul mamei și femeile dorite sub aspectul tîrfei, al depravatei sau al „dansatoarei” ; la femei, între bărbatul iubit sub aspectul tatălui și bărbații care plac... Pentru mulți, obiectul iubirii și obiectul dorinței se confundă rareori sau numai în prea scurte momente... Roșului, culoarea iubirii, i se opune negrul, culoarea dorinței, a morții și a anarhiei... Dorința e într-adevăr copilul rebel al iubirii. Mai rău, iubirea ar ucide dorința. Să fie iubirea cel mai mare dușman al dorinței?

Este iubirea o minciună față de sine însuși și față de celălalt în raport cu adevărul dorinței? Perversul e întotdeauna prezent la nevoie pentru

a-i reaminti nevrozatului dorința sa. Don Juan e întotdeauna prezent pentru a-i reaminti Zerlinei adevărul dorinței sale și falsitatea iubirii ei pentru Masetto... Iubirea devine o raritate în această societate contemporană în care exprimarea și satisfacerea dorinței s-au democratizat. Libertinajul, care, în secolul al XVIII-lea, era privilegiul claselor superioare, a fost de atunci adoptat de clasele de mijloc. Dorința aleargă. Dorința e peste tot : pe stradă, pe terasa unei cafenele, într-o cină în oraș, la birou sau în vacanță și adesea acolo unde nu te aștepti... Dorința pîndește : un chip, o privire, desenul unei guri, intonația unei voci, un gest, un fel de a te îmbrăca, un tip rasial sau un statut social... Dorința ca efect al dictaturii obiectelor separate! Și frumusețea? Frumusețea n-ar fi decît unul dintre „semnificanți“, pentru că frumusețea e socială, culturală, convențională ; pe cînd dorința e singulară, personală, idiomatice subiectului. „Ea nu-mi plăcea, dar era foarte drăguță. Îmi spuneam că trebuie să-mi placă (...)“ (P. Sollers, *Carnet de nuit*). Pentru isteric, dorința se poate afla în dorința celuilalt. Doresc pe cine mă dorește... Pentru pervers, în fine, ea poate lua drept obiect un fetiș... Subiectul este sclavul dorinței sale...

Se confundă iubirea cu pasiunea? Pasiunea ca iubire a unui singur și unic obiect. Pasiunea ca dezinvestire masivă a unui libido narcisist în favoarea unui devorant libido de obiect. Pasiunea ca fuziune a eului și a celuilalt, a subiectului și a obiectului. Pasiunea ca iluzie că eu și celălalt sîntem unul într-un tot idealizat. Pasiunea în varianta sa maniacă a iubirii nebune sau în varianta sa melancolică a imposibilei renunțări resemnate la dragul obiect pierdut. Pasiunea ca o călătorie „psihotică“, o călătorie pe tărîmul mamei, o călătorie

în acel timp în care eu și celălalt erau încă nediferențiați. În cel mai bun caz, pasiunea se stinge de la sine, în cel mai rău caz, cea care-i pune capăt este sinuciderea romantică... Nu poți să iubești când ești îndrăgostit... Astfel, iubirea nu e poate decît ceea ce rămîne după acest moment paroxistic. Dar amantii nu se resemnează prea ușor să renunțe la primele emoții ale întîlnirii, la primele îmbrățișări, la contopire, și nu se împacă prea bine cu apa caldută... Neliniștea provocată de pierderea interesului pentru ființa iubită nu este poate decît teama de iubire, de durabilitatea cuplului în timp, de durabilitatea cuplului pînă la moarte...

Cuvîntul „iubire“ pare să cheme cuvîntul „mereu“... Iubirea ar fi o chestiune de timp, iar dorința, de moment. „Te voi iubi mereu...“ Cum te poți angaja în acest mod, fără să rîzi, în legătură cu un lucru pe care nu-l stăpînești? Cîtă trufie, cît orgoliu! În iubire nu există nici o certitudine, nici o asigurare, și nimic nu e definitiv și incontestabil. Pentru La Rochefoucauld, durata pasiunilor noastre nu depinde de noi în mai mare măsură decît durata vieții noastre. Pentru Stendhal, iubirea e ca febra, se naște și se stinge fără cea mai mică contribuție a voinței noastre. Atunci, iubirea nu este poate decît dorința de perenitate a acestei dorințe efemere, dorința ca dorința pentru aceeași ființă să se repete, atașamentul în timp față de același obiect. Este deci iubirea o dorință de pietrificare, de transformare a obiectului drag în statuie de marmură rece?

Este iubirea capacitatea de a satisface nevoile altuia în detrimentul propriilor nevoi, fără a cere nimic în schimb? Iubirea n-ar exista decît în dăruire și în sacrificiu. Motivația sexuală a șobolanului se măsoară după numărul de șocuri electrice dureroase

pe care acceptă să le suporte pentru a-și regăsi femela... Pentru P. Reverdy, nu există iubire, există doar dovezi de iubire. Totuși, dorința determină și ea subiectul să plătească un „preț” mai mic sau mai mare pentru a o satisface. Dar poate că tocmai din iubire acceptă subiectul să plătească prețul cel mare. Iubirea ar implica deci sacrificii : timpul, banii, fidelitatea, sănătatea, un organ de dat pentru celălalt și chiar viața... Zerlina, responsabilă de actele, dar nu și de dorințele sale, nu-și va sacrifica plăcerea simțită alături de Don Juan pentru iubirea de două parale față de Masetto... A iubi înseamnă poate să-l iubești pe celălalt pentru calitățile, dar mai ales pentru defectele sale. A iubi înseamnă poate să mergi pînă acolo încît să accepți iubirea și dorința ființei dragi pentru altcineva, să accepți plăcerea simțită de ființa dragă cu altcineva... Să ne amintim în acest sens de sfîrșitul filmului *Casablanca*... Toate acestea însă nu prea au legătură cu sexul, din moment ce individul este capabil de sacrificiu și pentru familia sa, pentru un prieten, pentru Patrie, Causă sau pentru Dumnezeu său... Este martiriul forma perfectă de exprimare a iubirii? În acest sens, n-ar fi iubirea o formă particulară de injoncțiune supraeică? Se confundă iubirea cu datoria? Să accepți durerea, cu condiția să fie durerea iubirii... Se știe că toată cristologia este în largă măsură fondată pe această psihologie, pe acest sacrificiu al unui Dumnezeu din iubire de oameni. Dar individul nu are întotdeauna prilejul să-și riște viața pentru a face dovada sentimentelor sale și e cu atît mai bine. E preferabil să te mulțumești cu plăcerea de a oferi jertfe sub formă de mici cadouri... Totuși, trebuie să ne gîndim la acest lucru, pentru că cel care nu e capabil de lucruri mici este de obicei incapabil de lucruri mari... Și-apoi nu-i este dat fiecăruia să

aibă stofă de erou. Torționarul o știe foarte bine când Istoria devine sinistră pentru a smulge mărturisiri... Suferința, durerea îi oferă întotdeauna victimei tentația unei regresii narcisiste abandonându-și obiectele de iubire... Astfel, cei mai mulți dintre amanți nu știu cât de mult se iubesc, pentru că n-au avut ocazia să înfrunte o furtună destul de puternică pentru a testa soliditatea vasului... Deci, în centrul sentimentului de iubire, se înscrie tocmai dimensiunea tragică și crudă a sacrificiului...

Iubirea și dorința se conjugă în doi : un bărbat și o femeie. Totuși, încă din cele mai vechi timpuri, lucrurile n-au mers prea bine între bărbați și femei și nu există nici un motiv pentru ca situația să se amelioreze în viitor... Și pe urmă nu e determinat *a priori* că bărbatul dorește femeia și că femeia dorește bărbatul, enigma homosexualității ne-o amintește. Diferența dintre sexe sperie, e prima experiență a alterității cu care fiecare s-a confruntat. Raporturile dintre femei și bărbați sînt din fire xenofobe și ne întrebăm pe bună dreptate cum de și unii și ceilalți încearcă să se întâlnească, găsesc plăcere în acest lucru și uneori chiar câteva clipe de fericire. Li se întâmplă chiar să formeze cupluri. Cuplul, acest monstru cu două trupuri, această iluzie a unui „noi” împărțit între două pulsioni. Li se întâmplă chiar să se căsătorească, să coabiteze. A coabita, acest atavism al unei economii domeniiale dispărută astăzi, gata să surîdă atunci când e vorba să colonizeze o minuscule garsonieră sau un apartament cu trei camere... Dar de ce se obstinează oare să locuiască împreună? Pentru a învinge, poate, angoasa serii când celălalt ia locul unui animal de companie sau de pluș... În promiscuitatea coabitării, nu apare întotdeauna în

cea mai bună formă. Apari murdar, neras, nepieptănat, nemachiat, rău mirositor, bolnav uneori și, cu siguranță, prost dispus din când în când. Coabitarea ne oferă tristul privilegiu de a avea acces la urîtenia fizică și morală a celuilalt. Ea ne supune ordinii și dezordinii celuilalt. Pe scurt, coabitarea e sordidă...

Pentru a ne iubi mai bine, ar trebui să comunicăm mai bine. Nici sexologia, nici piața consilierii matrimoniale pentru cuplurile cu probleme nu au fost scutite de formula – vidă și pretențioasă, prin care se pretinde a avea răspuns la orice – a comunicării și transparenței. Pentru că, între amanți sau între soți, nu se spune tot... Ipocrizie, lucruri nespuse, lucruri spuse pe jumătate, minciuni mărunte, secrete mari sau simple ascunzișuri nesemnificative reprezintă o obișnuință pentru cuplurile obișnuite... Poate că e preferabil să fie așa, căci viața ar fi insuportabilă dacă am ști totul despre celălalt... La iluzia comunicării, trebuie adăugată iluzia comuniunii trupurilor. În împreunarea sexuală ești singur, singur cu fantasma ta. Celălalt e prezent numai ca alibi pentru himera unei plăceri împărtășite, pentru himera sincronizării orgasmelor... Singurătate a două trupuri care se ating, chiar dacă o fac cu plăcere. Întîlnirea sexuală în sens fizic dintre un bărbat și o femeie este, în primul rînd, o frecare a trupurilor, o masturbare în doi... Pentru F. Pessoa, onanismul e abject, dar reprezintă expresia perfectă a logicii iubirii. E singurul care nu înșală pe nimeni, nici pe altul, nici pe el însuși...

A dori înseamnă să fii dependent de obiectul dorinței, înseamnă să fii dependent de celălalt. A fi dorit înseamnă să ai putere asupra celuilalt fiind

obiectul necesității sale. Reverberațiile obiectului dorinței trimit întotdeauna la raporturi de putere, de dominație, fie că protagoniștii sînt conștienți de ele sau nu, fie că se folosesc și abuzează de ele sau nu. După F. Nietzsche, nu trebuie să te atașezi de nici o persoană, pentru că orice persoană e o închisoare... Jocul seducătorului constă în a-i sugera celuilalt că e capabil să-i ofere obiectul dorinței sale, în a-i da de înțeles sau în a-i face cunoscut că ar avea posibilitatea să-l facă să-și realizeze fantasma. Seducătorul e liber să dea sau nu după ofertă... Întotdeauna, nevrozații vor resimți o lipsă, iar seducătorii o vor duce bine ; ca și perversii a căror plăcere rezidă tocmai în punerea în aplicare a stratagemei seducției, în reușita stratagemei și în acumularea acestor reușite al căror memento îl constituie faimoasa listă a lui Don Juan : *mille e tre...* A dori să seduci nu înseamnă însă să mărturisești că ești deja sedus? Totuși, isterica se străduiește să-l seducă pe cel pe care nu-l dorește, în timp ce Don Juan nu e sedus de victima sa Zerlina...

Fidelitate, infidelitate... Trebuie să-i fii fidel celuilalt sau dorinței tale? Să alegi unul înseamnă să renunți la ceilalți. Să alegi unul este întotdeauna o renunțare la plăcerea pe care o poți simți cu ceilalți. Pentru F. Nietzsche, iubirea unei singure ființe este un lucru barbar, căci ea le prejudiciază pe toate celelalte. Don Juan strigă în gura mare același lucru : „Cel care e fidel unei singure femei e crud față de celelalte“ (Mozart, *Don Giovanni*, Actul II, Scena I). Individul e responsabil de actele sale, nu de dorințele sale. Astfel, fidelitatea e o atitudine mai mult sau mai puțin eroică sau, pur și simplu, o lipsă patologică de dorință pentru ceilalți... Tristă fidelitate. Fidelitatea e o datorie,

numai dacă nu se consideră că la unii există o dorință de fidelitate, o fidelitate devenită în sine obiect de plăcere... Tribulațiile amanților sînt pline de tot felul de fantezii...

Te iubesc, puțin, mult, cu pasiune, la nebunie, deloc... Nici o filosofie, nici un sfat, nici un pesimism nu-i vor opri pe bărbați și pe femei să rupă petalele acestei margarete... Bărbații și femeile se vor obstina întotdeauna să-și vorbească, să se atingă, să se împreuneze, să se căsătorească, să se reproducă în formele tehnice și sociale ale momentului, la bine și la rău... Pentru că degeaba se spune că paza bună trece primejdia rea : e bine să fii îndrăgostit... (J. Brel).

CAPITOLUL 4

CETATEA FEMEILOR

1

Care e situația integrării profesionale la feminin? Nu e vorba aici de a ne lansa în comentarii asupra argumentelor pro și contra încadrării femeilor în muncă, asupra capacităților comparate între sexul tare și sexul slab, sau asupra egalității șanselor între ea și el în cursa pentru reușită. Aici e vorba de a evoca problema locului femeilor în legătura socială, de a aminti condițiile întâlnirii dintre o structură psihică (isteria) și structura socială printre ale cărei aspecte majore în societatea contemporană se numără și întreprinderea.

Isteria, adică prototipul structurii nevrotice cu pregnanța refulării în alegerea mecanismelor de apărare. Ea prezintă o formă obișnuită în ceea ce s-ar putea numi „personalitatea feminină” și o formă patologică despre care prezentările de bolnavi făcute de Charcot la Salpêtrière au dat la vremea lor o imagine spectaculoasă. Nimic nu s-a schimbat, totul s-a schimbat... De la isterie la isterică, mama noastră a tuturor, a noastră, a psihanaliștilor... De la Anna O. pînă la „celibatantele” întreprinderilor moderne... De la crizele de posedare satanică din mănăstirile de

altădată pînă la crizele colective de isterie de azi din atelierele industriei textile, agroalimentare sau electronice. Vin acum vrăjitoarele evului mediu să facă farmece în întreprindere? Isteria se ia, se răspîndește chiar, asemenea ciumei, mai ales la oamenii întotdeauna gata să-și abandoneze „dialectul obsesional” pentru limba standard a nevrozei... Nu mureau toți, dar toți erau atinși într-o societate cu un simbolic în descompunere, minată de tați vlăguți și dominată de perversi triumfători. În același timp, femeile sînt cele care incită răutatea să se manifeste cu austeră deghizare a mecanismelor de apărare obsesionale. Și întreprinderea le furnizează cu dărnicie astfel de mecanisme de apărare...

Protest viril într-o lume a muncii în care, de fapt, tocmai femeile pun cel mai bine problema diferenței de sex în visul treaz atît de răspîndit al unei societăți masculine „unisex”. Problemă complicată, întrebare vană la care perversul, se știe, răspunde prin refuzul castrării... Acest vis treaz e repetat de provocarea lui J. Lacan atunci cînd afirmă că Femeia nu există... E adevărat, Femeia nu există, dar femeile vorbesc...

2

Prolog... Cortină de teatru ridicîndu-se peste epopeea hoardei primitive... Deci totul s-a petrecut între frați după uciderea tatălui tiranic, ne spune Freud în *Totem și tabu*. Război și pace... Război fratricid pentru a intra în posesia femeilor și pace cu nașterea Legii și a „democrației” masculilor... Mutism al femeilor... Spectatoare pasive, dacă nu aprobatoare, pe scena destinului lor istoric... Dar ce vor ele? Dar la ce puteau visa ele în perioada aceea tulbure în mijlocul acelor certuri de masculi? Freud nu ne va spune mai mult...

Schimbare de decor... De la această societate originară la organizațiile noastre moderne, la întreprindere. Altă epocă, aceleași moravuri? Este întreprinderea o problemă de bărbat? Ca orice organizație, ea ar fi fondată pe o complicitate homosexuală masculină imaginară. Societatea fraților insistă... Femeile și-ar avea locul în ea cu condiția să-și piardă sexul... Să piardă pentru a câștiga... Un minus pentru un plus, într-un fel...

Schimbare de unghi... Scenariu pe tema unei „eliberări” de negăsit... În zilele noastre, femeile își revendică locul în viața profesională. Refren prea cunoscut... Mass-media revine frecvent la această realitate socială care s-a conturat în timpul primului război mondial când ele au început să înlocuiască la birou sau în uzină bărbații plecați pe front. De atunci, au înaintat în grad și au devenit cadre de conducere. Este „continentul negru” pe cale să pună stăpânire pe întreprindere? Femei în întreprindere... Femei combative și feroce (feroce între ele cel mai adesea)... Femei războinice... Sălbatică amazoane moderne cu sînul tăiat pentru a fi mai performante în războiul economic... Arme ale seducției care se întorc împotriva lor în alienarea unui rictus fără dorință... S-au dezobișnuit să surîdă? Serioase, femeile? Da, prea serioase... Prea multe lucruri de dovedit, prea multe lucruri de demonstrat, că sînt la fel de capabile ca bărbații, tot atît de competente, tot atît de responsabile, tot atît de tenace, tot atît de agresive... Într-un cuvînt, de dovedit că neavîndu-l (falusul), și l-ar putea însuși sub forma a două dintre avatarurile sale : puterea și banii! Copilul va fi fiind respins sau lăsat nefericitelor care n-au avut norocul să fie în pas cu timpul? Să ascultăm pe divanul psihanalistului aceste femei care merg spre patruzeci de ani. Cuvinte adesea patetice : reușită profesională, copil încă nu,

ultimul moment, simptome, angoasă... Isterie : să-l ai sau nu (falusul)... Dar să-l ai sub ce formă? Dilemă : întreprinderea sau copilul? Și nu se mai contenește cu exegezele asupra modului în care femeile pot să depășească această contradicție pentru a încheia în platitudinea unei soluții administrative printr-un plus de creșe și prin normă de muncă redusă. În realitate, aceste răspunsuri permit debarasarea de stînjentoarea problemă a dorinței și a „alegerii“ prin înlocuirea ei cu agreabila metaforă a înfloririi. Bărbații se realizează și femeile înfloresc... Acesta-i mersul lumii în care „mica diferență“ nu încetează să aibă efecte pînă la sfîrșitul unei vieți pline...

Epilog ce va să vină pe o scenă socială unde se pregătesc să joace, pe fond de coșmar sau de utopie radioasă, actori cu roluri încă insuficient precizate de ucenicii noștri vrăjitori ai noilor legături de rudenie, ai noilor moduri de procreație și ai noilor tehnici... Confuzie pentru o „jumătate de cer“ alandala unde roboții ar fi luat locul bărbaților, iar bărbații locul femeilor... Problemă de loc și de rol deci... Cu prețul cărui nou blestem îi va lua Pentesilea locul lui Oedip? Va împinge ea provocarea pînă la a răsturna mitul luînd rolul Sfinxului în chip de Sfinxă? Întrebare în suspans, căci lucrul cel mai rău nu e întotdeauna inevitabil, din moment ce Eternul feminin nu încetează să ne ademenească : *Das Ewig-Weibliche zieht uns hinan* (Goethe, *Al doilea Faust*). Cortina cade așadar peste o întreprindere care ar fi luat aparența unui bal mascat : ei își dădură jos măștile ; oroare, nu era el, nici ea de altfel...

CAPITOLUL 5

STRATEGIA FERICIRII

Strategie! Cuvîntul a făcut carieră în vocabularul militar, politic și economic. Dacă psihologia nu e absentă din gîndirea strategică, conceptul de strategie este ignorat atît de psihologie, cît și de psihanaliză.

De altfel, chiar înainte de apariția psihologiei științifice, literatura libertină (expertă în a dizerta despre aspectele plăcerii) e plină de o gîndire pe care am putea-o califica drept strategică : cum să faci pentru a avea femeia dorită? Femeia apare aici ca o citadelă asediată și care trebuie cucerită. În acest context însă, e vorba mai degrabă de plăcerea perversă a punerii în aplicare a stratagemei decît de plăcerea obiectului. Se știe că pe Don Juan-ul lui da Ponte nu-l interesează atît savoarea farmecelor Zerlinei cît felul în care va proceda pentru a seduce doamna în chiar ziua nunții sale. Astfel, pentru Don Juan, strategia este înainte de toate un joc, o înscenare, într-un cuvînt un agreabil divertisment a cărui expresie cuantificabilă, cifrică și contabilă, o constituie lista femeilor seduse... Zerlina va răspunde avansurilor înfumuratului nostru, rînindu-i ușor frumoasa și fragila strategie în trecere spre o ordine

conjugală fără surprize și, trebuie s-o spunem, puțin plictisitoare cu țărănoiul ei de Masetto... Strategia rațională a Zerlinei nu se potrivește de fapt cu injoncțiunea pulsională de a se bucura de obiectul dorinței cu care o ademenește Don Juan... Zerlina, un bun exemplu de psihopatologie a eșecului, eșec al unui proiect conjugal fără trecut, dar totuși reușit prin raportare la dorința sa inconștientă. Îi vom lăsa pe Zerlina și Masetto să-și rezolve problemele pentru a ne reîntoarce la psihologie.

Dacă încercăm să gîndim în termeni de strategie în psihologie, trebuie să distingem două nivele. Un prim nivel ar fi acela al unei societăți contemporane caracterizate prin multitudinea de strategii politice, economice și uneori militare. Acestui prim nivel i se integrează sau i se opun diversele strategii individuale. Dar individul este un subiect schizat, un subiect al inconștientului, cu o strategie a eului brutalizat de proiectele contradictorii ale sinelui și supraeului. Cum se articulează între ele strategiile sociale, pe de o parte, și strategiile individuale, pe de altă parte?

Dacă toate strategiile au un punct comun, acesta constă în a presupune libertatea oamenilor și a grupurilor sociale. Ideea de destin face de fapt inutilă și vană orice acțiune. Astfel, strategia e poate arta de a scăpa de destin pe marea tablă de șah a Istoriei, ca și în mărunțul joc al istorioarelor individuale. Din contră, convingerea că destinul există îl scutește pe leneș de orice strategie, de orice efort, de orice muncă pentru a-și construi viața și pentru a-și înălța propriul monument... Această convingere a fatalității lasă astfel subiectul pradă pulsiunilor sale, ferocității dorinței, repetiției și patologiei sale.

La ce visează oamenii? La fericire, bineînțeles! Astfel, strategia eului pentru subiect este punerea în aplicare a mijloacelor necesare în realitate pentru atingerea acestui obiectiv. Misiune imposibilă? Mai întâi, nimic nu e mai periculos decît a voi să definești fericirea. Este oare pacea cu sine, cu semenii, cu natura, cu Dumnezeu? Este plăcerea? Este absența suferinței? Relațiile dintre fericire, plăcere și suferință sînt cel puțin complexe.

Dar ce se întîmplă cu dorința? Pentru Platon, dorința e lipsă, iar fericirea e în mod necesar dincolo de moarte, pe cînd pentru Aristotel, plăcerea se confundă cu fericirea. Faptul că toate ființele, oameni și animale, urmăresc plăcerea e dovada că plăcerea e Suveranul bine. Fericirea e dezirabilă, dezirabilă în cel mai înalt grad și tocmai acest lucru o definește.

Nu fericirea, în nici un caz fericirea, plăcerea, imploră O. Wilde ; iar Epicur, care ne permite plăcerea gîndindu-se că nu poate fi un rău în sine, ne invită la o strategie hedonistă. Orice plăcere este un bine și orice suferință un rău, iar ceea ce sugerează el este o economie a plăcerii : a ști să te privezi de o mică plăcere pentru a evita o mare suferință, a ști să accepți o mică suferință pentru a avea o mare bucurie...

Totuși, după A. Schopenhauer, suferința și plictiseala fac fericirea imposibilă. Oamenii suferă pentru că doresc, de acea dorință născută din lipsă. Ei oscilează între suferința dorinței și plictiseala sațietății. Timpul satisfacției e infim și face repede loc plictiselii atunci cînd dorința este abolită ; iar dacă satisfacția face plăcere, ea nu ajunge pentru a te face fericit. Astfel, experiența fericirii e imposibilă. Ceea ce experimentează individul sînt

dorința, lipsa, suferința și plictiseala. Fericirea lipsește când individul suferă, și lipsește și atunci când se plictisește. Suferință și plictiseală, așa e soarta existenței umane ; destinul claselor dominante pentru plictiseală, destinul claselor inferioare pentru suferință, destin simbolizat de truda săptămînii harnice și de plictiseala duminicilor leneșe.

Oamenii doresc fericirea, doresc să fie și să rămînă fericiți, după S. Freud. Această aspirație comportă două aspecte. Pe de o parte, vor să evite suferința, pe de altă parte, caută plăcerea. Omul este fundamental hedonist și ceea ce determină scopul vieții și guvernează operațiile aparatului psihic este principiul plăcerii. Dar, dincolo de principiul plăcerii, pulsiunea de moarte și satisfacția masochistă vor oferi o perspectivă mai complexă și mai puțin optimistă asupra problemei plăcerii și satisfacției... De fapt, planul Creației n-a prevăzut ca omul să fie fericit... Astfel, orice persistență a unei situații pe care principiul plăcerii a făcut-o de dorit nu generează decît o stare agreabilă relativ neutră. Numai contrastul e capabil să ofere o plăcere intensă, în timp ce starea însăși nu produce decît destul de puțină... Fericirea e o problemă de economie libidinală individuală, nici un sfat nu e valabil pentru toți și fiecare trebuie să caute singur modul în care poate deveni fericit. Strategia eului e într-adevăr o problemă personală pentru fiecare subiect.

Fericirea nu trebuie să fie povestită. Și au trăit fericiți și au avut mulți copii... Așa se termină multe basme din tradiția occidentală. Fericirea nu are nevoie să se spună sau să se scrie. Starea de fericire permanentă nu există. Să fie oare fericirea forma supremă a plictiselii? Cel care vorbește de fericire

are adesea ochii triști... Nimic nu e mai greu de suportat decît un șir de zile frumoase pentru J. W. Goethe. Și apoi starea de fericire permanentă e utopică, pentru că suma neplăcerilor, mici sau mari, o depășește cu mult pe cea a plăcerilor. Viața e un sfert de oră urît făcut din momente încîntătoare, afirmă O. Wilde ; iar dacă oamenii se distrează, o fac pentru a uita că nu sînt fericiți... Totuși, căutarea fericirii este pentru individ cel mai sigur mijloc de a se face nefericit. Paradoxal, atunci devine viața suportabilă cînd subiectul renunță la fericire. Nu există fericire fără durere, nu există fericire fără renunțarea la fericire...

Individul se străduiește să reușească în viață, cum e foarte normal... Strategia sa e întotdeauna cea a unui cîștigător virtual. De altfel, societatea contemporană se prezintă ca o societate hedonistă, ca o societate de cîștigători. Viața e scurtă fără nimic în lumea de dincolo, deci trebuie să te bucuri în lumea asta. Nenorocire celui care nu se bucură, pentru că plăcerea simțită e singurul capital în amurgul unei vieți. Idealul acesta hedonist este împins la paroxism în *Cea mai bună dintre lumi* de A. Huxley, unde, pentru a-i sustrage pe oameni tiraniei timpului, se sugerează că nu există nici o distanță între dorință și satisfacerea sa. Există aici o vădită convergență cu teoria psihanalitică ce vede în distanța dintre dorință și satisfacție una dintre originile experienței temporale. Societatea contemporană e astfel o civilizație a plăcerii, în care injoncțiunea plăcerii a devenit un „imperativ categoric“. Și tocmai această căutare hedonistă apare ca o strategie a eului pentru subiectul contemporan. Să reușești în viață... Pentru unii, se poate totuși percepe un decalaj între criteriile sociale ale reușitei universal acceptate și criteriile singulare ale

subiectului, elaborate pe măsura narcisismului personal. Lamentațiile referitoare la „vieți ratate“ în condițiile unui parcurs marcat de reușită „obiectivă“ sînt la ordinea zilei în clinica psihanalitică. Este eșecul, adică prezervarea unei lipse, necesar pentru subiect?

În clinica psihanalitică, nu se pune atît problema fericirii, cît cea a dorinței și a lipsei. Astfel, strategia subiectului (sau, pentru a fi mai exacti, strategia eului) este ceea ce el va pune în practică pentru a umple această lipsă. Or, ceea ce lipsește, sau ceea ce se poate pierde este falusul. Falusul, adică semnificantul obiectului dorinței în avatarurile sale : puterea, un nume, un titlu, o diplomă, bani, un patrimoniu, o femeie sau un copil etc. Strategia eului este ceea ce va mobiliza subiectul pentru a-l avea sau pentru a nu-l pierde... Ea implică un subiect normal structurat în nevroză și nondepresiv. E mai degrabă conștientă și ține de elaborarea secundară. Se joacă în registrul imaginarului, pentru că nu există strategie fără vis. Motorul său este narcisismul subiectului aflat sub înalta supraveghere a supraeului. Ea constituie o formațiune de compromis : proiect de realizare a unei dorințe conștiente, dar și mecanism de apărare împotriva angoasei în fața unei dorințe inconștiente. Ea e mai mult sau mai puțin formalizată de către subiect, dar tot mai mult o dată cu dezvoltarea practicii stagiilor de „dezvoltare personală“ care invită individul să-și gîndească viitorul sub formă de proiecte de pregătire, de carieră sau de viață. Această tendință se integrează bine în ideologia managementului, după care ar fi posibil să-ți gestionezi eul ca pe o organizație. Tocmai în acest fel, formalizarea obiectului dorinței invită subiectul la o strategie și la acte în realitate pentru a-și

atinge scopurile. În mod caricatural în structura limită, formalizarea de către gândirea operatorie atinge un asemenea grad (aici, însă, din lipsa unui imaginar destul de consistent) încît se poate aproape vorbi de un „delir de realitate“. Strategia eului implică întotdeauna posibilitatea subiectului de a se proiecta în viitor, de a se situa în ordinea generațiilor și uneori în Istorie. Atunci cînd dorința e în pană, în depresia nevrotică, subiectul este incapabil să se imagineze în viitor și să elaboreze o strategie de viață.

Strategiei conștiente a eului i se opune „strategia“ inconștientă a sinelui. Ne facem scrupule vorbind aici de strategie, din moment ce sinele (instanță pulsională) ignoră timpul, spațiul, sexul, eul și obiectul. Sinele vrea să se bucure, imediat, aici și acum. Noțiunea de strategie presupune calculul, și, dacă eul calculează, sinele se impune. Dacă sinele are vreun proiect, acesta constă în a distruge fragilul echilibru al castelului din cărți de joc al strategiei eului. Dar, dintr-o altă perspectivă, un supraeu prea sever poate și el distruge această strategie a eului îndreptată spre o plăcere pe care nu o consideră convenabilă...

Nevrozatul e cel care își dă multă osteneală pentru nimic, ne spune J. Lacan. Și asta, cînd lucrurile merg bine. Strategia eului îi dă subiectului o ocupație, pentru că trebuie să găsești ceva de făcut în viață în așteptarea marelui somn. Să reușești nu e neapărat ușor... A te bucura de obiect înseamnă întotdeauna să primești în mod repetat plăcerea oedipiană interzisă. Nu ai niciodată pe deplin dreptul să te bucuri. Așadar obiectul scapă, el scapă chiar întotdeauna pentru nevrozat. Totul se petrece ca și cum subiectul s-ar găsi în fața unei

necesități de a prezerva lipsa, de a îndepărta obiectul dorinței pentru a prezerva dorința. Nimic nu e mai toxic pentru subiect decît să fie satisfăcut... Astfel, nevrozatul trebuie să se supună acestei necesare legi inconștiente a frustrării. Obiectul e realmente pierdut, și pentru totdeauna...

Există însă lipsă și lipsă, iar psihologia eșecului, după termenul lui R. Laforge, înseamnă că subiectul se abținează de-a lungul întregii sale vieți într-o strategie a eșecului exemplară, strategie orchestrată fie de pulsiiunile sinelui, fie de sentimentul de culpabilitate în fața unui supraeu tiranic. Eșecurile sînt mai mult sau mai puțin usturătoare. Înseamnă să arătăm cu degetul aici diferențele dintre eșecul necesar propriu structurii nevrotice, și eșecul ca simptom propriu patologiei nevrotice. Clinica psihanalitică ne permite să observăm în ce măsură o mare parte a simptomatologiei nevrotice (mai ales isterice) este constituită din practici ale eșecurilor cu repetiție, cu varianta care constă în anularea unei reușite în ceea ce s-ar putea califica drept o psihopatologie a reușitei. Sîntem de fiecare dată surprinși de imaginația de care dă dovadă *looser*-ul pentru a eșua : ruptură făcută cadou partenerului, examen sau concurs ratat, eșec profesional, dificultate în a accepta reușita socială, delapidare a unei moșteniri, delict, conversie isterică, act ratat, accident etc.

Importanța muncii în societatea contemporană contribuie la transformarea eului profesional într-o parte importantă și adesea dominantă a eului subiectului. Munca este astfel un domeniu privilegiat pentru candidații la eșecuri, cu o simptomatologie fixată în sfera profesională : eșec al unei misiuni sau al unui proiect, punere la „gazeta de

perete“, conflict de persoane, concediere, accident etc. Uneori, strategia de eșec a unui singur individ duce un întreg grup social la ruină.

Revenire deci la domeniul social, cu problema convergenței dialectice sau nu între strategia colectivă și strategia individuală, între interesul colectiv și cel individual. Fericirea este un scop comun al Cetății și al individului liber, după Aristotel. Trebuie căutată fericirea celui mai mare număr, identificînd întotdeauna interesul universal cu cel al individului, după J. Bentham. Fericirea e scopul politicii, după Saint-Just. O nouă vîrstă de aur, un nou paradis terestru, o lume a fericirii este oare posibilă? Toate utopiile, pînă la utopia comunistă, trecînd prin optimismul în progresul științific și tehnic, răspund afirmativ. Și apoi nu este căutarea fericirii cetățenilor înscrisă în Constituția Statelor Unite? Principele și-a aflat dintotdeauna temeiul și autoritatea arătîndu-se capabil să facă legătura între politică și fericirea tuturor. Dar în politică, strategia socială afișată nu e adesea decît o propagandă care promite bunului popor o fericire viitoare necondiționată. Efortul, economia, austeritatea și rigoarea sînt înscrise în program. Trebuie să ne suflecăm mînele pentru a construi și pregăti viitorul copiilor noștri. În politică, plăcerea e întotdeauna amînată. Dar cel mai rău e atunci cînd se întîmplă ca strategia socială a unui stat să se confunde cu psihopatologia eșecului de care suferă nebunul aflat în fruntea sa, atunci cînd Principele, în căderea sa, antrenează un întreg popor spre mizerie, război și uneori spre oroare...

CAPITOLUL 6

ÎN CĂUTAREA TIMPULUI PIERDUT

1

Societatea se grăbește într-un cult al momentului. Atmosfera timpului prezent este dominată de ura față de timp. Avion, tren rapid, alimentație rapidă, informație în trei cuvinte, entuziasm instantaneu, terapie scurtă... S-a dus vremea când lumea avea timp, adică timp să trăiască. Nimeni nu mai vrea să nu se grăbească, pentru că a nu te grăbi înseamnă a-ți pierde timpul. Cine se mai oprește să arunce o privire asupra sa sau asupra lumii, această lume care a început să-și disprețuiască artiștii și filosofii? Subiectul contemporan urăște timpul!

Ura față de timp e ura față de gîndirea speculativă, față de meditație, față de contemplație, față de hățișurile spiritului. Ura față de timp înseamnă ura față de acel timp al reflecției asupra vieții, asupra societății. Ura față de timp înseamnă să nu-ți asumi riscul unei întâlniri față în față cu tine însuși, înseamnă să nu-ți asumi riscul angoasei și al nostalgiei. Timpul reprezintă drumul unei vieți cu renunțarea la obiectele pierdute de care trebuie

să te resemnezi, și nimeni nu vrea să se confrunte cu această geografie. Și apoi conștiința timpului înseamnă întotdeauna o întâlnire față în față cu propria moarte, înseamnă să te confrunți cu sentimentul tragic al existenței, înseamnă să suporti inconvenientul de a te fi născut... Se înțelege atunci de ce psihanaliza nu e apreciată, nu e destul de eficace, e prea scumpă și mai ales de prea lungă durată, pe când psihotropii vă înlătură simptomul într-un timp atât de scurt. Dar cum poți oare pretinde să te vindeci în cincisprezece zile de o nevroză, când ți-a luat treizeci de ani să o incubezi?

Ura față de timp înseamnă să pretinzi totul, imediat, acum, numaidecât, fără întârziere : o femeie, bani, reușita, vindecarea. Ura față de timp înseamnă să dorești ca între conștientizarea unei dorințe și satisfacerea ei să nu se scurgă decît cel mai scurt interval de timp posibil, pentru că dorința e una dintre formele conștiinței timpului. E această suferință a așteptării obiectului dorit cu aviditate. Nimeni nu-și mai aduce aminte de învățămintele lui Epicur depre economisirea timpului, a dorinței, a plăcerii și a suferinței.

Ura față de timp înseamnă să-ți ignori originile, propria istorie, ca și Marea istorie, ignoranță a trecutului care merge mîna-n mîna cu o indiferență față de viitor. Cel care nu are trecut, nu are viitor...

Timpul înseamnă bani, se știe prea bine. Dar capitaliștii nu mai sînt ceea ce au fost. Astăzi, le repugnă să investească pe termen lung. Puțin încrezători în viitor, ei preferă investițiile care aduc profituri rapid. Produsul național brut crește, numai timpul de lucru nu scade. Să ai moralul ridicat, dinamism, agresivitate... Agitație febrilă pentru a

cîștiga bani, pentru a produce, pentru a scoate profit, pentru a avea rezultate economice, pentru a ieși învingător, adică pentru lucruri lipsite de importanță... Ce-ar face însă cu tot acest timp liber sclavii noștri postmoderni abandonați în tortura plictiselii? Ura față de timp înseamnă teama de timpul gol. Așadar distracțiile ocupă timpul în cluburi de vacanță unde totul este prevăzut pentru a nu avea timp...

Societatea postmodernă nu e o civilizație a așteptării. *No future*. Altădată, oamenii așteptau venirea lui Messia, anul viitor la Ierusalim, sfîrșitul lumii. Așteptări escatologice, dar și așteptare a întoarcerii rîndunelilor... Trăind într-o idolatrie a prezentului, subiectul contemporan renunță să decline trecutul și să imagineze viitorul. Nu știe, acest subiect prea zorit, că-și pierde timpul grăbindu-se.

2

Între foamete, epidemii și războaie, strămoșii noștri știau să trăiască, dacă îndrăznim s-o spunem... Să ne gîndim : 175 de zile nelucrătoare pe an în Roma imperială și 160 de zile în evul mediu în Europa catolică ; zile nelucrătoare consacrate sărbătorilor, jocurilor, politicii și religiei. Disprețuită în antichitate, munca era eminamente servilă, iar omul liber avea datoria de a se consacra *otium*-ului. Tradiția catolică, la rîndul său, n-a valorizat niciodată prea mult munca, spre deosebire de tradiția protestantă, cum a subliniat foarte bine Max Weber. Revoluția industrială este cea care a redus timpul liber la porția sa minimă, aservind individul la timpul minelor, al uzinelor și al gărilor. Șeful de întreprindere devenise Stăpînul timpului

cu ceasurile și orarele sale, cu zilele de lucru interminabile, apoi cu apariția muncii de noapte. În clasa muncitoare se murea tânăr, de oboseală, de epuizare și de uzură. Literatura abundă în descrieri detaliate ale mizeriei acelei epoci. În acest context, luptele sindicale au avut drept principal obiectiv reducerea timpului de lucru.

Și pe urmă, Revoluția științifică și tehnică a dat naștere informaticii. Astfel, la acest sfârșit de secol, computerul a făcut poate pentru Revoluția socială mai mult decât peste 75 de ani de mesianism leninist. Faptele vorbesc, se produc tot mai multe bunuri și servicii cu tot mai puțină muncă. Paradoxal, raționalitatea tehnică a întreprinderilor generează haosul social. După cei „Treizeci de ani glorioși“, teoriile referitoare la existența unui loc de muncă pentru fiecare se bucură de tot mai puțină credibilitate, iar curente de gândire asupra problemei timpului liber, pe care le crezuserăm uitate după înmormântarea din Mai '68, revin pe linia de plutire. Societatea salarială s-ar îndrepta spre distrugerea sa istorică, o dată cu dezvoltarea muncii cu normă redusă și o dată cu apariția de noi forme de integrare socială, care n-ar trece neapărat printr-un loc de muncă. Dar aceste pronosticuri făcute de economiști și de sociologi par să se lovească de un obstacol psihologic, a cărui depășire scapă cu mult unui oarecare voluntarism politic. Să examinăm acest obstacol subiectiv...

Generații întregi și-au construit în mare parte identitatea în jurul muncii, al profesiei, al meseriei, al întreprinderii. Sînt contemporanii noștri pregătiți să aibă timp liber? Asasinii duminicilor posomorîte, timpul gol al șomerilor și al pensionarilor, rătăcirea pulsională a tinerilor neangajați de la periferii

atestă o astfel de rezistență la amplificarea unui timp disponibil, dar lipsit de sens. Tocmai pentru a abate atenția de la această lene (în care vulgarul a înlocuit popularul), s-a dezvoltat o industrie ocupațională a distracțiilor, un sport spectacol și o televiziune gumă de mestecat. Teamă de plictiseală! Cum să omori timpul? Acest timp ca o matrice în sînul căreia dorința îi impune subiectului să facă, în mod conștient sau inconștient, alegeri... În momentul de față, n-ar fi oare individul principala frînă în calea acestei noi potențialități istorice a unei scăderi substanțiale a timpului de lucru? Munca este un drog slab pentru unii, ca sublimare, dar puternic pentru alții, ca hiperactivitate. Motivația față de muncă nu se reduce, se știe, la interesul financiar. Pentru unii, munca ar exista pentru a se îmbăta și pentru a uita ceea ce ar fi putut să fie? N-ar mai fi sexualitatea, familia, prietenia poli destul de puternici pentru a investi timpul? S-ar găsi sexualitatea în stare de involuție istorică, după cum presupunea deja S. Freud? Dacă întreprinderea îi fură subiectului timpul, acest lucru se întâmplă pentru că subiectul dorește să se lase furat... Chestiunea împărțelii muncii și a timpului liber ridică astfel atît probleme psihologice, cît și dificultăți economice care trebuie rezolvate.

CAPITOLUL 7

SOCIETATEA SPECTACOLULUI

1

Probleme de cuplu, de familie, de educație, de societate sau de relații umane în întreprindere ; o singură explicație, o lipsă de comunicare ; o singură soluție, trebuie să comunicăm. Comunicarea a devenit acel nou esperanto care ne-ar permite în sfârșit să realizăm Turnul Babel. O comunicare în toate formele sale : de la emițător la receptor, verbală sau nonverbală, scrisă sau nescrisă, formală sau informală, în rețea sau nu, verticală sau orizontală, ascendentă sau descendentă, interactivă sau nu... Societatea modernă se află cuprinsă de un vertij în care ar trebui să știi totul despre tot și despre toată lumea. Societate comunicantă cu potopul său de informații pe care fantastica dezvoltare a tehnicilor de vîrf din domeniul electronicii, informaticii și audiovizualului îl face posibil. Societate unde Pangloss domnește ca stăpîn absolut peste o lume care ar fi devenit un sat (M. McLuhan). Societate unde stadiul suprem al individualismului ar consta în a face să dispară intimul. Societate în care staruri și anonimi dornici de confidențe își fac o plăcere din a-și dezvălui fără

pudoare și fără complexe viața privată în mass-media. Exhibiție obscenă a ego-ului lor, a dorințelor și a pasiunilor lor, a iubirilor, a sexului și a suferințelor lor, a bolilor și a trăirilor lor, a convingerilor sau a mîniilor lor.

Injoncțiunea de a comunica e de altfel întotdeauna legată de cea de a te informa. Să te informezi pentru a înțelege mai bine. Să te informezi pentru a-ți gestiona mai bine sănătatea, sexualitatea, copilul, banii, întreprinderea. Să te informezi pentru a-ți forma o părere mai bună despre economie, despre politică, despre tot și nimic... Atunci s-ar putea realiza visul naiv al unei comunități de cetățeni informați, conștienți, raționali și responsabili... De fapt, repercusiunile asupra gîndirii sînt de temut, în condițiile importanței cîștigate de un limbaj „basic” și de o informație „formatată” vehiculate de mass-media. Pentru a transmite mesajul, se banalizează un limbaj sărac exprimînd idei sumare, schematice, simpliste și caricaturale ; se banalizează o gîndire maniheistă a adevărului și a falsului, pro și contra. Complexitatea, ambivalența și îndoiala nu sînt valori mediatice... Cel care nu-și prelucrează propria imagine e condamnat să dispară. Lumea politică, unde Tartuffe și sofîștii domină, este cea care a dus la perfecțiune această logică de comunicare. Astfel, strategia telecratică, prin care trebuie să fii văzut pretudindeni și de toată lumea, merge mîna-mîna cu capacitatea de a vedea fără să fi văzut a aparatelor de securitate și a marilor birocrații informatizate. Comunicarea e un paravan al persuasiunii maselor, al manipulării prin propagandă politică, al limbii de lemn a marilor organizații, al seducției publicitare, al concepției panoptice a controlului social...

O dată cu televiziunea, Umanitatea ar avea șansa să posede o minunată unealtă de comunicare, de informare, de educație, de cultură și de democrație. Televiziunea ar fi o fereastră deschisă spre Univers... De fapt, pulsivitatea scopică este cea care se destrăbălează în ceea ce nu e în esență decât o distracție de rob. Televiziunea a fost astfel pretextul pentru o nouă ceartă a icoanelor. „Televiziunea“ asupra televiziunii, televiziunea în televiziune, televiziunea care se privește la televizor... Se știe ce i s-a întâmplat lui Narcis... Societatea modernă s-a transformat într-o societate a spectacolului (G. Debord), într-o societate de privitori pasivi și neputincioși, privitori ai sondajelor de audiență a programelor de televiziune, privitori disprețuiți totuși, privitori infantilizați și cretinizați de vulgaritatea acestei televiziuni, privitori autiști lipiți noaptea, ca și insectele, de licărirea micului ecran. Spectacol total, când imaginea se confundă cu realitatea. Ceea ce nu se transmite la televizor nu există... La televizor, lumea se complăce în spuma lucrurilor și în minciuna imaginilor adevărate. Acolo se dramatizează insignifiantul. Se practică o falsă convivialitate. Acolo, oamenii se tutuiesc. Televiziunea ar dori să fie la voi acasă, lângă voi, aproape de voi, în voi... Acolo, se văd proliferând varietăți în paiete și jocuri idioate animate de clovni triști într-o bună dispoziție convențională. Acolo, se dă dovadă de o înțelegere complice pentru ignobil, crimă și violență. Se estetizează sordidul. Se servesc sub formă de melodramă sentimente generoase și o sensibilitate neghioabă. Acolo, se arată oroarea războaielor, a catastrofelor și a mizeriei. O oroare alungă o alta, acesta-i mersul lumii... Cel mai grav e faptul că

televiziunea sfîrșește prin a vă anestezia în fața barbariei... S-a înțeles, televiziunea e permisivă (G. Miller). Datorită televiziunii, subiectul își poate trăi nepedepsit pulsionile, pasiunile și viciile. Poate trăi gama completă a emoțiilor interzise : incest, viol, homosexualitate, sadism, furt și trădare... E vorba aici, fără îndoială, de versiunea modernă a efectului cathartic pe care Aristotel îl conferea în vremea sa teatrului. În sfîrșit, această dezordine de imagini care defilează sub ochii noștri în cea mai perfectă supraréalitate nu este lipsită de vervă... Vorbăria e regină! Vorbăria umple ecranul, umple vidul, umple tăcerea. Televiziunea are oroare de tăcere, de tăcerea metabolismului psihic, de tăcerea reflecției. Ritmul gîndirii trebuie să se confunde cu circulația continuă a informației. Vorbării insipide în care oricine vorbește despre orice, în care oamenii se întrețin cu seriozitate despre lucruri derizorii... Așadar, viața intelectuală și cultura alungate sînt obligate să se refugieze în catacombele nopții, asemenea unor reziduuri catodice...

3

J. M. Keynes afirma că economia înseamnă psihologie. În acest spirit, cei ce se ocupă de publicitate s-au străduit să pună la punct mesaje tot mai sofisticate pentru a crea o cerere în întregime inventată, în condițiile unei bogate oferte de bunuri și servicii, într-o lume în care e mai greu să vinzi decît să produci... De altfel, publicitatea comercială a fost unul dintre cele mai importante puncte de sprijin ale marilor mituri ale modernității care sînt : abundența, bunăstarea și fericirea prin progres economic. Astfel, logica capitalistă și obsesia productivistă au aruncat pe piață o grămadă de

bunuri cu o utilitate suspectă, abundența accesoriului în țările bogate mergînd mînă-n mînă cu raritatea necesarului în țările sărace... Totuși, de pe la începutul anilor 1990, nimic nu mai merge în lumea consumului și a „culturii publicitare“... În Franța ca și aiurea se vinde la solduri, se lichidează, se comercializează cu orice preț mărfuri tot mai dificil de vîndut, și se acordă de două ori mai multă atenție prețurilor și calității.

Ce s-a întîmplat? O parte a explicației constă bineînțeles în a sublinia apariția unei populații tot mai numeroase de excluși (șomeri, beneficiari ai venitului mediu de integrare, persoane fără domiciliu stabil, pentru a nu lua decît exemplul Franței), populație din partea căreia vine o cerere puțin solvabilă, după cum se știe. La această explicație de acum clasică, fără îndoială pertinentă, dar parțială, ne e permis să adăugăm prin definiție o altă explicație, pe care o vom numi „efectul publivor“.

Ce este „efectul publivor“? Pentru a răspunde la această întrebare, se cuvine să subliniem mai întîi eroziunea mecanismelor pe care se sprijinea mai demult consumul de măsă. De fapt, bunurile și serviciile răspund atît unor nevoi (a mînca, a se îmbrăca, a locui) cît și unor dorințe (valorizare narcisistă, de exemplu). Valorile curente sînt și „semne“ („semnificații“, spun psihanaliștii). Astfel, comportamentele de cumpărare răspund atît unor nevoi fizice, cît și unor motivații psihologice. Tocmai pe acest principiu bine cunoscut și-a arătat publicitatea eficiența prin efectul de modă care permite uzura psihologică a semnelor în economia imaginară a subiectului. Publicitatea interzice să fii fericit cu ceea ce ai, creînd o lipsă... Or, totul se petrece acum ca și cînd mesajul publicitar ar deveni

tot mai puțin eficace și chiar indiscutabil contra-productiv. S-a trecut de fapt de la o reclamă informativă, mai ales scrisă, la un mesaj sub formă de imagini acum omniprezente, a căror paradigmă o constituie „spotul” publicitar televizat. Acest tip de mesaj nu are funcția de a informa, ci de a provoca o identificare cu protagoniștii puși în scenă, identificare care trebuie să se concretizeze în actul cumpărării, identificare ulterioară unei persuasiunii clandestine... Acest lucru înseamnă să nu înțelegem bine forța imaginii, căreia nu am încetat să-i măsurăm efectele în societatea contemporană. Imaginea publicitară e magică și cathartică în sensul dat de Aristotel. Ea îi permite spectatorului o identificare spontană imediată. Ea permite identificări multiple schimbînd personajul. Poți fi o gospodină nostimă sau o vampă fatală. Poți fi un tată „incestuos” sau un Don Juan seducător și libertin. Poți fi un stăpîn „zoofil” sau un bătrîn care nu vrea să îmbătrînească. Poți fi un bebeluș care rămîne uscat chiar și atunci cînd e ud... Pulsivitatea scopică suscită astfel ceea ce s-ar putea numi o „plăcere suficientă” a imaginii, care se substituie plăcerii posibile, dar amîinate prea mult timp, a produselor laudate. Această plăcere spontană ne-ar dispensa de actul cumpărării, de corvoada cumpărăturilor, de truda consumului (deoarece consumul este o muncă, după cum ne fac în mod abil să remarcăm mulți economiști). Spectatorul imaginii dă uitării produsul pentru a se mulțumi să se bucure de punerea în scenă. Datorită imaginii nu mai ai nevoie să cumperi, nu mai ai nevoie să posezi, nu mai ai nevoie să consumi, nu mai ai nevoie să călătorești, nu mai ai nevoie să te prefaci, nu mai ai nevoie să faci dragoste... Imaginea o face pentru voi, prin delegație, prin procură. Imaginea aduce totul, imediat. Într-un cuvînt, imaginea se

face ecoul fantasmei și permite realizarea halucinantă a unei dorințe adesea perverse. Prin imagine, spectatorul se transformă în „privitor-actor“ pasiv... El se metamorfozează într-o moluscă a cărei plăcere este în același timp sedentară, pasivă și mută, o moluscă agățată de stînca în care s-a transformat receptorul său de televiziune...

4

Dacă se vorbește atît de mult de comunicare, este pentru că ar exista ceva de ascuns. Secretul ar face astfel casă bună cu avalanșa de informații, iar lucrurile importante nu ar fi niciodată divulgate. Istoria e făcută din călătorii incognito, din negocieri discrete, din secrete militare, din arhive interzise... Societatea e fondată și pe lucrurile nespuse, pe jumătățile de adevăr, pe jumătățile de minciună, pe falsa confidență, pe rumoare, pe logoreea frazelor goale și a cuvintelor vide. În ceea ce-i privește pe psihanaliști, ei devin, în cadrul curei, martorii efectelor patogene ale acestei legi a tăcerii, ai tuturor acestor lucruri ascunse prin bordeie și de care nu se vorbește. În plus, secretele în societate și în familie merg mîna-n mîna cu necunoașterea de sine a subiectului, refularea te obligă... Lui „cunoaște-te pe tine însuți“ la care ne îndeamnă filosoful, i se opune lipsa de grabă a subiectului de a ști ce se întîmplă cu dorința sa, pentru că a te confrunta cu tine însuți necesită întotdeauna un anumit curaj. Așa cum, într-o societate unde s-ar ști totul despre fiecare, nu s-ar putea trăi, tot așa a ști prea mult despre sine e adesea insuportabil... Cum să i se ceară subiectului să comunice, pe cînd, înșelîndu-se asupra sa, se minte pe sine? Astfel,

idealului mitic al unei societăți transparente i se opune opacitatea intrinsecă a subiectului...

La început a fost Cuvîntul! Omul vorbește! E în același timp privilegiul și drama sa... Limbajul și Legea interzicerii incestului sînt cele care desemnează umanul prin opoziție cu animalul, și nu facultatea de a comunica... Ar conține oare ideologia comunicării o parte de negare a umanului? Subiectul intră chiar de la naștere într-un univers de limbaj deja constituit. Astfel, limbajul servește în primul rînd la ființare, înainte de a servi la comunicare... Psihanaliștii știu bine de la prima *talking cure* că, pentru subiect, e important nu atît ceea ce spune, cît modul în care o spune ; un subiect care spune întotdeauna mai mult decît spune... Important pentru el nu e atît faptul că poate să comunice cu psihanalistul său, cît faptul că se poate auzi schimbînd povestea prin schimbarea stilului (deoarece „a se vindeca“ înseamnă a schimba stilul), faptul că se poate auzi în stilul său tragic sau comic, că se poate auzi în magia cuvintelor ; și, pentru ca el să se poată auzi, psihanalistul trebuie să facă liniște pentru a acoperi zgomotul acestui preaplin de comunicare... Cuvîntul e cu adevărat carnea limbii, marcată de trup, de pulsione, de emoții și de structura psihică a subiectului, pe cînd comunicarea nu e decît fadul său reziduu funcțional. Astfel, dacă femeile învață limbile străine mai ușor decît bărbații (C. Melman), nu e pentru că ele ar poseda harul limbilor, ci pentru că isterica dorește acest celălalt străin... La fel, dacă psihoticul delirează, nu e pentru că ar fi pierdut simțul gramaticii sau al realității, ci pentru că simbolicul a fost întotdeauna vlăguit pentru el după eșecul metaforei paterne.

Angoasă în comunicare! Cum să comunicăm mai bine pentru a nu mai trebui să ne vorbim? Această comunicare nu va fi niciodată cel de-al cincilea element de stăpînit (S. Leclair), în ciuda multitudinii de consultanți și de terapeuți care se înghesuie pe piața „relațiilor umane”. Acest limbaj care scapă, acest limbaj de care subiectul se împiedică... Neînțelegeri, lapsusuri, jocuri de cuvinte și practică literară ne vor permite întotdeauna să salvăm puțină umanitate în această societate comunicantă. Astfel, teoreticienii comunicării și militanții transparenței nu vor ajunge fără îndoială niciodată să explice cauza divorțului între cuvinte și lucruri, să înțeleagă subtila alchimie care unește subiectul cu enunțul său, să dezvăluie misterul acestui lapte care curge din gura mamei : limba maternă...

5

Lumea noastră tocmai a descoperit o alta : lumea virtuală. Această lume se numește Internet, Net, Web, în fine, cum doriți. Este oare lumea aceasta cibernetică cea mai bună dintre lumi? Internet, o fantastică unealtă de comunicare care transformă planeta într-un sat. Internet, o lume a transparenței. Internet, o nouă agora pentru libertatea de expresie și perspectiva unei democrații directe. Internet, o bibliotecă borgesiană pentru savant, erudit sau simplu curios. Dar un astfel de optimism, o astfel de euforie lirică nu dispensează de o privire critică asupra multiplelor întrebări care i se dau acestei unelte.

Internetul este de asemenea un formidabil catalizator al mondializării, în condițiile în care planeta este forțată să asculte de accentele unei „engleze” triumfătoare. Internetul înseamnă

traficuri de toate felurile : arme, droguri, medicamente, organe, copii și prostituție... Există deja terapii *on line*. Există deja opere de „artă”. Adjudecat! 58.000 de franci lui Drouot pentru un cod de acces privat și secret la o operă virtuală. Leonardo da Vinci, artistul, inventatorul, vizionarul, ar fi utilizat oare Internetul pentru Gioconda sa? Printre corespondenții săi găsim de toate : universități, administrații, întreprinderi, bineînțeles ; dar și grupulețe naziste și islamiste, secte și adepți New Age, tehn oanarhiști și pirați, viruși informatici, e de la sine înțeles, și chiar Dumnezeu împreună cu Monseniorul Gaillot după care Iisus s-ar fi pus pe Internet. Dar Internetul este și o pânză de păianjen. Liberalismului care combătea autoritatea statelor, îi urmează deja teama de panopticul lui Bentham și de fișajul orwellian.

În practică, folosirea curentă a Internetului este, trebuie s-o spunem, deplorabilă, motivată în esență prin fascinația pentru unealtă, prin strălucirea acestui obiect falic. El dă loc la o inflație de cărți și reviste tehnice în chip de ghid de utilizare (cine a vorbit de hîrtia zero și de sfîrșitul cărților?). Internetul e, în același timp, un drog și un anxiolitic pentru o mică lume de exploratori ai rețelelor cibernetice, brașată, ignorantă deși supra-informată, care-și petrece în mod somnambulic nopțile de insomnie navigînd pe rețea, navigînd pe spuma cunoașterii pentru a-și liniști angoasa. Datorită Internetului, puteți dialoga cu corespondentul dumneavoastră din New York, Moscova sau Tokyo, fără a resimți nevoia și mai ales dorința de a-i vorbi vecinului dumneavoastră de palier. Internet sau cum să comunicăm mai bine pentru a nu trebui să ne vorbim ; să ne vorbim, adică să ne vorbim față în față, cu sinceritate... Or, pentru

subiect, nu există o veritabilă miză socială decît atunci cînd este implicat trupul. Politicul, iubirea, prietenia sînt întotdeauna în ultimă instanță o problemă de „corp la corp“ și adesea de viață și de moarte. Internetul vă permite să evitați trupul celuilalt într-o comunicare fără riscuri. O dată cu Internetul se evită prezența și mirosul celuilalt, i se evită microbii, se evită riscul de a ajunge la încăierare, se evită riscul unei mîngîieri sau al unei împreunări. Fără trup, fără risc. Internet sau prezervativul integral. Internet sau eruperea kitsch-ului în comunicare. Internet sau piatra filosofală, găsită în sfîrșit, a alterității fără celălalt. Internet sau transparența ca fantasmă a suprimării alterității. Această transparență ca una dintre reprezentările infernului, căci, într-o societate în care s-ar ști totul despre tot și despre toată lumea, nu s-ar putea trăi. Internet sau abolirea tragicului în legătura socială. Internet sau nașterea unei civilizații fobice...

Oricît de vast ar putea fi spațiul cibernetic, nu trebuie să uităm că un labirint nu e pînă la urmă decît o îmbinare mai mult sau mai puțin complexă de fundături... Internetul nu conține decît ceea ce Umanitatea a binevoit să depună acolo. Pe Internet, subiectul nu găsește decît propria fantasmă, fantasmă a cunoașterii totale, fantasmă că lumea îi aparține, fantasmă că poate comunica cu toată lumea (adică cu oricine, și oricine e practic nimeni...), fantasme perverse (e de la sine înțeles), fantasmă a descoperirii unui mare secret, fantasmă de a fi Faust întîlnindu-l pe Diavol la răscrucea unui drum virtual... Totuși, pe Internet, nu se va găsi niciodată un răspuns asupra vieții, a iubirii și a morții. Și apoi Adevărul nu e lucrul cel mai important. Cel mai important e drumul pe care-l urmezi pentru a

ajunge la el. Poate trece acest drum prin Internet? Fantasmă de a te găsi într-o bună zi față în față, nas în nas cu Dumnezeu? Acest spațiu cibernetic are un pătrunzător miros de închis...

CAPITOLUL 8

TEHNOPOLIS

1

Oamenii și-au dorit luna și au avut luna. Aduceți-vă aminte, a fost ieri, acum 25 de ani. Tehnica a permis să se treacă de la vis la realitate... Nu s-a întâmplat totuși aproape nimic pe Planeta albastră de la începuturile Umanității pînă la Revoluția industrială. Și pe urmă totul s-a petrecut atît de repede : energia nucleară, informatica și computerul, roboții, telecomunicațiile, astronautica, biotehnicile, medicina de vîrf etc. Inginerul, acest descendent al lui Prometeu, devenise eroul mitic al timpurilor moderne.

Mitul tehnicii! Despre asta e vorba. Dacă tehnica invadează imaginarul uman. Mai întîi, pentru că ea ar face posibilă o nouă Vîrstă de aur, un nou Paradis terestru, o societate a abundenței. Oamenii au crezut întotdeauna (și dintr-un anumit punct de vedere pe bună dreptate) în Trinitatea progresului tehnic, economic și social ; apoi, pentru că ea ar putea fi cauza unui nou Potop sau a Apocalipsei, într-atît e de adevărat că Istoria contemporană a alimentat această fantasmă a sfîrșitului lumii :

goană productivistă înainte și jefuire a resurselor naturale, deteriorare a mediului, catastrofe majore etc., și, în sfârșit, pentru că tehnica s-a aflat întotdeauna în strînsă legătură cu pulsiunea de moarte, cu sadismul, cruzimea, violența și oroarea : genocidul industrial și folosirea armei atomice sînt exemplele cele mai tragice. Barbaria artizanală de altădată a devenit o problemă de tehnică din ce în ce mai sofisticată. Ai de ce să-ți pierzi speranța în genul uman, atunci cînd oamenii, ca niște ucenici vrăjitori, nu mai reușesc să stăpînească puterile infernale pe care le-au invocat. Astfel, pentru a se opune pagubelor provocate de progres, a luat naștere mișcarea ecologistă ; cu a sa critică a marilor opțiuni tehnocratice în materie de energie, de producție, de transport, de urbanizare și de armament ; cu a sa critică a unei hipertehnificări a vieții cotidiene care a creat o societate bîntuită de spectrul penei și al atentatului terorist.

Antropologia ne învață că ființa umană este singura specie animală care a știut să-și compenseze slăbiciunea fizică inventînd și utilizînd artefacte, pentru a se hrăni, îmbrăca, proteja de intemperii și de alții, într-un cuvînt, pentru a face față unei naturi ostile. Obiectul tehnic apare astfel ca un fel de proteză avînd funcția de a umple o lipsă originală, o slăbiciune, un deficit intrinsec în real. El se constituie ca un appendice al corpului, ca o excrescență, oferindu-i ființei umane acel sentiment de omnisciență și de omnipotență care-i dă iluzia că se află în afara naturii (ca și cum artificialul nu s-ar supune legilor acestei naturi...). Astfel, obiectul tehnic plasează Omul pe o poziție de rivalitate cu Dumnezeu creator, acest Dumnezeu care îl izgonise totuși din Grădina Paradisului pentru a-l pedepsi că a gustat din Fructul oprit. Dar Omul își luase

toate măsurile de precauție avînd grijă să ia cu sine în bagaje trusa cu scule a cunoașterii, a acestei cunoașteri interzise pentru care fusese pedepsit. Totuși, obiectul tehnic și-a pierdut puțin cîte puțin funcția utilitară pentru a deveni o sursă de îmbogățire, un scop în sine, un obiect de orgoliu, un gadget : electromenajer cu funcții multiple, microinformatică superputernică, audiovizual pentru a îndopa spiritele docile, automobile ucigașe, mașini de locuit în megapolisuri etc. Etnografii anului 5000, răzuind solul orașelor noastre moderne atunci în ruină, vor avea surpriza să găsească în săpăturile lor o harababură, o îngrămadire, o proliferare canceroasă de obiecte de toate felurile, semne ale unei civilizații a risipei.

Un mit este eficace numai dacă e susținut și împărtășit zi de zi de imaginarul indivizilor. Dacă psihanaliștii nu au nimic de spus despre tehnică, ei observă totuși efectul acestui „semnificant“ la pacienții lor, pacienții aceia preocupați în mod compulsiv și febril de computerul sau de mașina lor, agitați de isprăvile lor profesionale... Ei înțeleg obsesia gestionară a acestor subiecți care se străduiesc să-și gestioneze viața, timpul, trupul, sexualitatea, banii, cariera sau întreprinderea. Tot atîtea obiecte fetiș și practici susceptibile de a canaliza pulsuniile pentru a învinge angoasa... Obiectul tehnic produce plăcere! Plăcere a pulsuniilor de influență. Plăcere narcisistă a unui real stăpînit : timpul, spațiul, natura, informația. Plăcere a unei stăpîniri de sine și a altora... Plăcere a onipotenței. Ca și cum am putea stăpîni ceva... Cronică a unui eșec anunțat, cînd actul ratat se transformă în accident, cînd proteza îi ordonă purtătorului... Se întîmplă astfel ca tehnica să tiranizeze și să

persecute fără milă subiectul. Jubilațiilor plăcerii li se juxtapun atunci lamentațiile suferinței la subiecții care nu mai stăpînesc nimic. Sînt acei salariați care ne comunică convingerea lor că au devenit o simplă piesă, o simplă roțiță a mașinării economice, care-și exprimă sentimentul că sînt sfărîmați de organizație, striviți de întreprindere. Sînt de asemenea acei șomeri care afirmă că au devenit deșeuri, reziduuri, resturi ale aparatului de producție. Uneori, sînt aceiași care, în perioada unei crize economice, trec fără tranziție de la mîndria omului de meserie la disperarea în fața unei priceperi depășite. Dacă tehnica a permis realizarea celor mai nebunești vise, ea riscă, dacă „subiectul-cetățean“ nu e atent, să transforme în realitate coșmarul unei lumi în care creatura artificială își domină creatorul. Coșmar al unei lumi de mașini care lucrează, călătoresc, vorbesc, fac dragoste și trăiesc în locul vostru...

2

Pulsiunea sau trupul implicat, motor a tot ceea ce e viu, cu scopul și cu obiectul său, ne spune S. Freud. Pulsiune și plăcere cînd obiectul pune capăt tensiunii după o logică hedonistă. Pulsiunea de autoconservare, în registrul nevoii, împinge subiectul să-și procure mijloacele de subzistență, pentru a supraviețui... Pulsiunea sexuală, în registrul dorinței, împinge individul să contribuie la perenitatea speciei umane. Acestor pulsiuni de viață, S. Freud le opune pulsiunea de moarte înscrisă genetic, dar și psihic, fie pe versantul autodistructiv, fie pe acela al agresivității față de celălalt...

Foame, Iubire și Discordie... De la această tipologie a pulsionilor la lumea întreprinderii. Întreprinderea, ca orice organizație, tratează pulsionalul în mod contradictoriu. Ea constituie un domeniu în care subiectul va găsi satisfacțiile ce-l vor motiva, motiva să muncească mai ales. Dar întreprinderea are în mod necesar și o funcție represivă față de aceste pulsioni care, lăsate în voia lor, ar reprezenta o amenințare pentru instituție.

Raportul dintre pulsionea de autoconservare și remunerație a fost deja adesea subliniat, din moment ce remunerația poate fi parțial folosită la asigurarea mijloacelor de existență. Acest lucru e adevărat mai ales pentru muncitorii săraci, al căror salariu e aproape în întregime cheltuit pentru a supraviețui. Dar o astfel de relație este mult mai puțin directă pentru categoriile mijlocii și superioare ale salariaților, a căror remunerație generează, în mod esențial, satisfacții narcisiste în cumpărarea de bunuri și servicii de prestigiu ca și în economisire. E vorba aici mai mult de o exigență imaginară a eului decît de realitatea unei nevoi organice.

Întreprinderea va oferi un destin mai complex pulsionii sexuale pentru realizarea ei. Libidoul cu alegerea sa de obiect va lua aici multiple forme : satisfacție narcisistă, satisfacție afectivă cu colegii, erotizare a muncii prin sublimare, dragoste de întreprindere care poate merge pînă la pasiune...

În sfîrșit, întreprinderea este de asemenea domeniul unde se vor juca exigențele pulsionii de moarte. Aceasta se exprimă prin agresivitatea ce poate lua forme diverse : prelucrarea materiei, luptă în „războiul economic“, luptă pentru putere, înlăturare din întreprindere, conflicte de persoane

care degenerează uneori în realitate, cînd de la cuvinte se ajunge la pumni... Dar, cîteodată, pulsiunea de moarte se întoarce și spre subiectul însuși : strategie de eșec, asumare de risc pe o mașină, act ratat care se încheie cu drama unui accident de muncă...

În plus, pentru a încheia printr-un paradox, întreprinderea are și efectul de a reprima pulsiunile. Aceasta e funcția sa simbolică ce se exprimă prin statut, prin regulamentele sale, prin contractul de muncă, printr-un cod de deontologie sau prin măsurile de securitate. „Legea“ are într-adevăr aici funcția de a reglementa plăcerea.

Se poate concepe un management al pulsiunilor? Un management ce ar consta în exacerbaria pulsiunilor care merg în sensul randamentului, al productivității și al eficienței economice? Un management ce le-ar inhiba în schimb pe acelea care ar putea fi sursă de disfuncții? Politicile de motivare față de muncă merg în acest sens. Injoncțiunea la pasiunea pentru întreprindere e poate ultimul născut din acest bogat arsenal de măsuri în care s-a găsit la început salariul de altădată cu randamentul preconizat de F. W. Taylor. E adevărat că această injoncțiune la pasiune nu privește decît cadrele de conducere cărora li se cere să se consacre cu trup și suflet întreprinderii. O astfel de pasiune trebuie poate pusă în paralel cu pasiunea amoroasă sau mistică, cînd partea cea mai importantă a libidoului este investită într-unul și același obiect. Dominație a organizației, pentru că întreprinderea e, pentru cadrul de conducere, o metresă geloasă care nu tolerează nici soție, nici copil, nici cîine, nici distracții la sfîrșit de săptămînă... Injoncțiunea întreprinderii este cu

adevărat de a îndepărta totul din jurul ei. Întreprinderea întreține astfel la anumite cadre forme de organizare afectivă extrem de arhaice. Ea joacă de asemenea rolul unui ucenic vrăjitor, oferindu-i subiectului un echilibru psihic precar, ucenic vrăjitor ce nu mai reușește să stăpânească puterile infernale pe care le-a evocat, atunci cînd, în urma unei concedieri, pierderea unicului obiect de iubire îl face pe subiect să cadă în angoasă sau în patologie.

3

Dezolanta literatură asupra motivației, satisfacției sau insatisfacției în muncă eludează de obicei în mod insistent ceea ce constituie totuși miezul subiectului, locul dorinței în opțiunile profesionale. Reflex de pudoare, deoarece e adevărat că de această chestiune a dorinței sînt legate noțiunile de inconștient, de pulsione, de sexualitate și de angoasă... Practica psihanalizei permite astfel deschiderea unei perspective originale asupra problemei motivației față de muncă avansînd ipoteza sublimării.

Să revenim însă la angoasă sau la forma sa minoră, anxietatea. Angoasa, contrar a ceea ce s-ar putea crede, nu e un simptom patologic, deși poate constitui anticamera anumitor tulburări mentale. Angoasa este o teamă fără obiect sau, pentru a fi mai exacti, o teamă de un „obiect” care ar fi inconștient. E vorba de fapt de manifestarea unui conflict care se poartă fără știrea subiectului între pulsioni și instanțe psihice. Tocmai pentru a atenua această angoasă, mecanisme de apărare a eului vor opera cu mai mult sau mai puțin succes, e adevărat, în funcție de indivizi. Elementul principal al acestor mecanisme, refularea (sau absența sa în

psihoză), va determina istoria subiectului orientându-l spre un anumit tip de „personalitate“. Există și alte forme de apărare pe care nu e cazul să le examinăm aici. Vom reține totuși una dintre ele, sublimarea, care se va găsi în centrul discursului nostru.

Sublimarea desemnează un mecanism de apărare a eului care constă pentru subiect în realizarea unei dorințe prohibite de instanța morală, supraeul, într-o activitate ce poate fi acceptată de această instanță însăși. În viață, nu ne putem permite totul, iar sublimarea va avea deci drept funcție de a „înălbi“ „negrele“ dorințe care dormitează în fiecare. Mai multe procese coexistă în strînsă legătură. Proces de narcisizare, mai întîi, într-o activitate valorizată social : activitate artistică, științifică, tehnică, profesională etc. Proces de simbolizare, apoi, prin care un act autorizat înlocuiește un act interzis. Trebuie să adăugăm la aceasta că există în mod necesar o legătură asociativă inconștientă între dorința prohibită și activitatea exercitată. Proces de desexualizare, în fine, într-o „perversiune reușită“ prin deturnarea pulsionii sexuale, atît în privința scopului cît și în privința obiectului său... Dragostea de muncă ar fi astfel una dintre metamorfozele inavuabilului...

Se cade să subliniem aici caracterul personal al mizelor profesionale care se integrează într-o istorie individuală cu o logică aparte, ale cărei resorturi sînt întru totul inconștiente. Astfel, procesul de sublimare permite să se arunce o privire perplexă asupra mulțimii de măsuri puse în practică în întreprinderi pentru a mări motivația și satisfacția în muncă, sau, mai prozaic, pentru a evita nemulțumirea : ameliorare a igienei și a securității,

îmbogățirea sarcinilor, rotația posturilor, echipe autonome, cercuri de calitate etc. Practici incantatorii adesea, deoarece trebuie să constatăm că situații de muncă identice sînt trăite în mod foarte diferit de la un individ la altul...

Ipoteza aceasta a unui determinism individual al sublimării trebuie totuși temperată. De fapt, fiecare actor al întreprinderii, presupunînd că aderă la valorile mediului său sociocultural, nu poate găsi o satisfacție narcisistă prin munca sa decît dacă aceasta este socialmente valorizată. Ne gîndim aici la cadrele de conducere, la ingineri, la tehnicieni, la muncitorii de meserie etc. Dar nu sublimează cine vrea în viața profesională... Ce se întîmplă cu multitudinea de simplii funcționari, de muncitori calificați și de manipulatori? Ce se întîmplă cu toți acei salariați afectați unor sarcini care nu necesită o calificare specială, repetitive sau insalubre? Revoluția informatică în curs nu a modificat radical acest peisaj, din moment ce este pe cale să creeze o armată de operatori cu o calificare tot atît de sumară. Pentru aceste categorii profesionale defavorizate, există o altă apărare, mai puțin eficace și deci mai puțin satisfăcătoare, care se va manifesta sub forma hiperactivității.

Hiperactivitatea înseamnă să te spetești muncind, înseamnă să ai randament și să primești prime, înseamnă să faci ore suplimentare și muncă de noapte mai bine plătită... S. Freud reperase deja la vremea sa acest fenomen în treburile casnice pe care le desemnase prin termenul nepotrivit de „psihoză a menajerei”. Hiperactivitatea ar fi, într-o oarecare măsură, o sublimare care nu reușește... Această apărare ajunge să înșele pentru cîtva timp, pentru a conduce însă în mod necesar la epuizare

psihică, la accident sau la decompensare psihopatologică... În acest punct, responsabilii cu relațiile umane din întreprinderi ar trebui să conștientizeze faptul că prezenteismul pregătește calea absenteismului...

Capacitatea de a sublima era pentru Freud, trebuie să ne amintim, unul dintre criteriile vindecării (împreună cu dispariția simptomului) la sfârșitul unei cure analitice. Acest criteriu, seducător în aparență, avea totuși inconvenientul de a trece sub tăcere principiul de realitate a universului muncii pentru mii de salariați ; salariați care, e adevărat, nu aveau, la acea epocă, nici o șansă să beneficieze pe divan de atentele îngrijiri ale Maestrului din Viena... A sublima, ca una dintre garanțiile sănătății mentale, bineînțeles... Or, din nefericire, trebuie să constatăm că determinismele culturale fac din sublimarea prin muncă un fel de „privilegiu de clasă” rezervat unei minorități de salariați, și care exclude majoritatea acestora pentru a-i lăsa în fața perspectivei unor incerte distracții de sfârșit de săptămână...

CAPITOLUL 9

AURUL RINULUI

Aurul Rinului... Aurul original... În adâncurile Rinului, Alberich e sedus de farmecul fiicelor Rinului păzitoare ale Aurului. Dacă nu reușește să pună stăpânire pe ele, din flecărelile lor el află despre înfricoșătoarele puteri ale comorii asupra căroră veghează. El jură să renunțe la iubire, singurul legământ care îi dă Aurului aceste puteri, și și-l însușește înainte de a fugi.

Să renunți la iubire nu înseamnă să renunți la plăceri. Cu aur, cu bani, totul se poate cumpăra : mijloacele de subzistență, luxul, femeile, onorurile, sănătatea, frumusețea, și chiar puțină nemurire pe piața organelor de grefă. Pentru bani, oamenii și-ar vinde părinții, iubirile, prietenii și chiar sufletul. Banul îți permite să răspunzi nevoilor și dorințelor. Banul poate fi convertit în orice fantasmă și tocmai de aceea suscită o astfel de poftă avidă. Banul e măsura tuturor lucrurilor și K. Marx îi reperase deja la vremea sa rolul de echivalent general. Cum ideologia burgheză trebuie să facă neapărat din bogăție un fetiș și să o cristalizeze sub forma unui obiect potențial, banul constituie forma potrivită acestui scop. Banul este cu adevărat puterea alienată a Umanității...

Bun venit la Mahagonny... Civilizația contemporană se caracterizează prin cultul său pentru Vițelul de aur, cu un capitalism sălbatic plebiscitat și un liberalism care se confundă cu afacerismul. Civilizație a avutului, cu fascinația sa pentru bani, cu obsesia rentabilității și a profitului. Planeta a devenit un imens joc „Monopoly“ în mărime naturală. De altfel, relațiile dintre muncă și bani s-au destins tot mai mult o dată cu modelul imaginar tot mai important al banului cîștigat ușor, repede și chiar dormind. Fără îndoială că tocmai de aceea, în zilele noastre, comerțul, lovitura de bursă, speculațiile de tot felul, jocul și chiar banditismul fascinează în asemenea măsură.

Săraci și cinstiți, săraci pentru că sînt cinstiți... Nenorocire celor săraci... Aceasta e părerea lui F. Nietzsche, pentru care bogăția dă naștere în mod necesar unei aristocrații de rasă, pentru că îți permite să alegi cele mai frumoase femei și să plătești cei mai buni preceptori. Ea conferă curățenie, timpul de a-ți exersa trupul și mai ales posibilitatea de a scăpa de abrutizarea produsă de munca fizică. Ea pune la îndemînă toate condițiile care asigură, după cîteva generații, distincția și frumusețea ținutei ; chiar mai mult, ale comportamentului : o mai mare libertate sufletească, absența unei jalnice meschinării, absența plecăciunilor în fața patronilor, evitarea economisirii fiecărui bănuț. E. M. Cioran, mai nuanțat, estimează că, tot gîndindu-se la bani, săracii ajung să piardă avantajele spirituale ale lipsei lor și să coboare tot atît de jos ca și bogații. Dacă mizeria e un blestem, să fie oare sărăcia un privilegiu? J. M. Keynes crede că activitățile umane nu dau roade pe deplin decît sub imboldul cîștigului în cadrul proprietății private. Mai mult, posibilitatea de a cîștiga bani și de a

face avere poate canaliza anumite înclinații periculoase ale naturii umane într-o direcție în care sînt relativ inofensive. Dacă nu se pot satisface în acest mod, astfel de înclinații s-ar putea manifesta prin cruzime sau prin urmărirea necugetată a puterii personale. El crede că e mai bine ca omul să-și exercite despotismul asupra contului său din bancă decît asupra concetățenilor săi... Naivă filosofie, căci una n-o împiedică pe cealaltă... Banul îți permite să accezi la putere, așa cum puterea îți permite să cîștigi bani... Tocmai această logică a capitalismului se va găsi în centrul teoriei economice marxiste.

Psihanaliza oferă, în ceea ce o privește, o perspectivă originală asupra locului banului în civilizația contemporană. Pentru psihanalist, banul este una dintre reprezentările posibile ale falusului, falus considerat ca semnificant al obiectului dorinței. Banul a devenit unul dintre principalele elemente din economia narcisistă a subiectului contemporan. A fi înseamnă a avea (falus) : un nume, o femeie, un copil, pămînt, o măiestrie, diplome și mai ales bani...

Ce să faci cu acești bani? Se cuvine să distingem aici psihologia risipitorului, de cea a avarului, de cea a conformistului.

Pentru risipitor, banii se află în serviciul pulsionii... Ei îi permit să-și procure aproape imediat obiectul nevoii. Ei fac posibil ca între conștiința lipsei și consumul obiectului să nu existe decît cel mai mic interval de timp. Ei îi permit să-și procure aproape fără întîrziere obiectul capabil să calmeze provizoriu anxietatea sau angoasa lipsei. În acest sens, psihologia risipitorului poate fi

apropiată de cea a toxicomanului pentru care nevoia și dorința au tendința să se confunde într-o situație de natură adictivă.

Pentru avar, banii permit un consum etern amânat, în suspensie. Avarul, teaurizînd și economisind, a înțeles că obiectul dezamăgește întotdeauna. Plăcerea avarului nu constă atît în realizarea fantasmelor sale, cît în posibilitatea realizării lor. Banii îi permit să-și realizeze dorințele în mod halucinant, oferindu-i în același timp garanția că poate răspunde dorințelor sale în realitate. Ei îi permit să se dispenseze de corvoada consumului, bucurîndu-se de obiectul falic. K. Marx reperase deja foarte bine această psihologie particulară a avarului. Teaurizatorul disprețuiește plăcerile seculare, temporale și efemere. El urmărește eterna comoară pe care nu o rod nici moliile, nici rugina. Comoară care e, în același timp, atît de totalmente celestă și atît de totalmente terestră : banul. Banul nu este numai unul dintre elementele pasiunii de a se îmbogăți, el este însuși obiectul acestei pasiuni.

Pentru conformist, banii permit realizarea modelului de consum care domină acel *standard way of life*. Ei sînt garanția unei integrări sociale, permițînd o identificare imaginară cu ceilalți. Ei îi permit să realizeze acea dorință înfrigurată de a fi ca toată lumea, împărtășindu-se dintr-un exces de consum. Ei îi permit să-și plătească mijloacele necesare pentru a se consacra hiperactivității cotidiene ca apărare împotriva plictiselii și a angoasei. Banii îi permit conformistului să umple golul unei vieți fără operă.

Auri sacra fames... Dacă oamenii sînt lacomi, numai aurul este inocent...

CAPITOLUL 10

CULTUL ÎNTREPRINDERII

Cultul întreprinderii se afișează în broșuri, plachete și alte „clipuri video“. Cult cu uz intern sau extern : primirea noului angajat, „informarea“ vizitatorului de o zi, liniștirea micului acționar sau seducerea marelui public... Această proză și această iconografie apologetică prezintă în mod invariabil întreprinderea printr-o imagine valorizantă, dinamică, performantă, creatoare, convivială etc. Cuvintele pasiune, provocare, câștig sînt sistematic convocate într-o unanimitate și prostească frazeologie de conveniență. Astfel, specificitatea fiecărei întreprinderi dispăre în general în monotonia locurilor comune ale aceleiași sclipiri seducătoare. A seduce, frumoasa grijă, cuvîntul principal. *Look* și seducție în societatea noastră a spectacolului... Întreprinderea pusă în scenă... Management prin imagine... Artă a iluziei, a deghezării și a machiajului...

Deoarece trebuie să constatăm că imaginile acestea frumoase reflectă rareori realitatea... Nu totul este întotdeauna pozitiv, iar întreprinderile au neapărat și o față urîță : erori de gestiune, absența motivației, salariați prost plătiți, absentism, muncă făcută de mîntuială, risipă, accidente etc. Astfel, ceea

ce trebuie calificat drept propagandă a casei servește adesea ca paravan pentru cei care vor să se lase prinși de ea. Acest praf în ochi permite astfel să se oculteze, să se îndepărteze, să se șteargă? În mod incantatoriu tot ceea ce provoacă dezordine... În fine, prin acest artificiu, se speră să se modifice comportamentele unora și altora într-un sens considerat pozitiv... Uneori, însă, e vorba și de afabulații pur și simplu în fața unui țesut social în plină descompunere... Salariați avînd contract cu durată fixă stau alături de angajați cu ora și de interimari, într-o unanimă indiferență față de o firmă cu siglă anonimă... Salariați consemnați în turnuri fără arhitectură sau pe platforme industriale fără suflet... Întreprinderi pe unde se trece numai și a căror rată a profitului bate recorduri. Cum ar putea o legătură socială să se păstreze, și să se nască *a fortiori*, în acest univers delicvescent și evanescent? Totuși, responsabilii speră tocmai aici într-o improbabilă „revoluție culturală” de sus, fără a-și pune nici chiar cea mai mică întrebare despre originea acestei stări de lucruri...

Au oare întreprinderile un suflet? Această delicată întrebare „teologică” în legătură cu managementul nu i-a luat pe nepregătite pe vînzătorii de toate felurile de sfaturi în probleme de comunicare, care se înghesuie pe piața ideilor goale, pentru a propune întreprinderilor suflete „gata de imprimat” pe hîrtia lucioasă a aparențelor... Căutări ale oglinzii magice... Psihologii, lingviștii și publiciștii au devenit noii alchimiști preocupați, în jurul alambicului lor, de Marea operă a transmutării estetizante a realității într-o imagine în care reprezentarea refulează reprezentatul... Spune-mi, oglindă, oglinjoară, cine-i cea mai frumoasă întreprindere din țară?

Într-o lume decepționată în care religia, socialismul și servirea statului nu mai au succes, asistăm, în prezent, la o pasiune crescândă pentru întreprindere. Banul însuși, care nu fusese niciodată bine văzut, devine un scop în sine. Dați afară sacral pe ușa bisericilor și iată-l că intră din nou pe fereastra întreprinderilor. Negustorii fuseseră alungați din templu și iată-i că reapar sub chip de directori preoți, de cadre devote și de funcționari bigoți. Toți se împărtășesc în fața altarului liberei întreprinderi și a banului ușor câștigat. Marile organizații economice au devenit oare noile catedrale? Este mistica întreprinderii un nou integrism, un nou fanatism în fața piețelor care trebuie cucerite și convertite? În afara capitalismului nu există salvare, iar codurile eticii de întreprindere au început să prolifereze pentru a stimula supraeul cadrelor debusolate în căutare de repere, de morală și de „Adevăr“... Pletoră a celor „Zece porunci“ de două parale pentru naive religii...

Dar cultul întreprinderii nu e monoteist și sîntem martorii unei reîntoarceri a triburilor și a totemelor, cu bursa ca panteon al măruntelor transcendente. Efect de modă? Trebuie oare să ne imaginăm cu adevărat că „sacral“ se poate atașa cu trăinicie de instituții a căror funcție este de a produce și de a vinde mărfuri și servicii profane? Trebuie oare să luăm drept literă de lege acele discursuri de responsabili de întreprindere care ne vorbesc pe un ton ferm și grav despre lucruri derizorii? Cum este întreprinderea în măsură să acopere deficitul identitar al indivizilor care rătăcesc într-o rețea socială în plină anomie? Moartea lui Dumnezeu și demisia statului vor face oare loc seniorilor războiului economic? În fine, cum poate reuși întreprinderea să ia locul Celuilalt pentru a

susține o funcție simbolică din ce în ce mai secătuită de puteri? Reîntoarcere la „politeism“ poate, reîntoarcere mai sigură la problema unei metafore paterne vlăguite la sfârșitul acestui mileniu, când liberalism și afacerism se confundă... Cultul întreprinderii anunță oare viitorul unei deziluzii?

CAPITOLUL 11

UTOPIA MANAGEMENTULUI

1

Întreprinderea nu se reduce la dimensiunea sa economică, tehnică sau juridică ; ea este și locul fenomenelor legate de putere, afecte, imaginar și inconștient. Ea este de asemenea un spațiu în care actorii, în funcție de personalitatea și de dorințele lor, colaborează sau se înfruntă. Dacă, unora, le permite să se realizeze în viața profesională într-un proces de sublimare, pentru alții, ea e sursă de anxietate, de stres, de accidente și chiar de patologie mentală. Se cunosc, în acest sens, efectele nefaste pe care le pot produce modificarea climatului afectiv, schimbările tehnice, o dezrădăcinare geografică, o concediere brutală sau o pensionare prost pregătită. Angoasa, rana narcisistă, doliul după o viață profesională sînt adesea anticamera decompensării nevrotice sau psihotice. Transferurile, proiecțiile și identificările sînt active pentru ca actorii, de la simplul muncitor pînă la șeful de întreprindere, să continue să-și joace, fără știrea lor, dramele mici sau mari, conflictele, visele sau speranțele dezamăgite ale copilăriei. Pe scena acestui teatru

imaginar, căruia întreprinderea nu-i servește decît de decor, se vor revela rolurile de cîștigător, de *looser*, de lider sau de țăp ispășitor în comedia reușitei sau în tragedia eșecului...

Recenta reabilitare a banului, euforia bursieră, cultul întreprinderii, religia provocării și a reușitei, tehnici de management tot mai sofisticate, revoluția informatică nu au reușit să ascundă reversul decorului : dificultăți de comunicare, rateuri ale producției, rezistență la schimbări, personal executant nemotivat, absenteism, conflicte sociale, accidente. Ca și cum ceva ar opune rezistență la o raționalitate prea căutată. Mitul taylorian al unei organizări științifice a muncii a suferit o înfrîngere. Angoasă în întreprinderea unde oamenii își dau seama că, pînă la urmă, nu stăpînesc mare lucru, și unde responsabilii nu mai știu ce să facă : să caute o organizare convivială în cercurile de calitate trecînd prin echipele autonome, să apeleze la consultanți cu rețete miraculoase, la astrologi, la clovni-analiști, la vrăjitori și, de ce nu, la psihanaliști... Psihanaliști? Dar ce pot oare înțelege psihanaliștii din lumea întreprinderii? Totuși : inconștient, simbolic, imaginar, dorință sînt de domeniul lor...

Anii '90, ani de fier pentru managerul care trebuie să aibă nervi tari, cu un moral de oțel, într-o lume economică ostilă. Întreprinderea sa îi invadează ego-ul, timpul și preocupările. Să fii manager înseamnă să gerezi complexitatea și să pregătești viitorul, cu alte cuvinte, e vorba aici de un proiect aproape absurd prin ambiția sa și prin denegarea lipsei... Totuși, el nu are dreptul să piardă, să greșescă, să eșueze. Și, pentru a-și construi un eu energic, i se cere în mod imperativ să participe la stagii zise de „dezvoltare personală“

care merg de la deja învechita analiză tranzacțională la programarea neurolingvistică, trecînd prin mersul pe jar sau prin saltul cu coarda elastică. Narcisizați-vă! Să știți să vă gestionați stresul! Această gimnastică pentru cultivarea unui eu puternic ar lăsa să se creadă în posibilitatea apariției unui om nou, chiar a unui supraom, în universul întreprinderii.

Totuși, să fie clar, nu există subiect social, după cum nu există nici inconștient colectiv. Din punctul de vedere al psihanalistului, întreprinderea constituie, înainte de toate, un obiect imaginar pentru subiect, adică pentru toți cei care sînt implicați, în mod mai mult sau mai puțin direct, în lumea afacerilor și a muncii : acționari, șefi de întreprinderi și salariați. Experiența clinică arată de fapt că viața profesională rivalizează în avantajul ei cu temele sexualității și familiei în preocupările acestora din urmă. Ei își iubesc sau își urăsc întreprinderea, dar nu o ignoră și vorbesc adesea despre ea. Așa stau lucrurile cu un subiect individual despre care e vorba aici, cu trupul, cu „sufletul“ și cu inconștientul său. Or, inconștientul e departe de a fi nimic! Este ceea ce te face să dorești (să dorești să întreprinzi mai ales). Este ceea ce te face să iubești, să urăști, să te bucuri, să suferi sau să crezi. Este ceea ce determină subiectul să înainteze cu repeziciune spre obiective : puterea, onorurile, iubirea pentru munca bine făcută, banii. Dar este, de asemenea, ceea ce împinge individul la ruină prin strategiile sale de eșec : punere la „gazeta de perete“, concediere sau accident. Astfel, simptomul nevrotic se ascunde adesea tocmai în sfera profesională. Inconștientul, într-un cuvînt, este ceea ce conduce subiectul fără știrea sa la bine și la rău. Inconștientul nu se îmblînzește, nu se gestionează,

nu se organizează. El este ceea ce scapă în practica de stăpînire pe care o constituie orice act de gestionare, iar rețetele manageriale au funcția de a liniști omul de acțiune în fața amenințării necunoscutului în exterior (piața, realitatea socială, constrîngerile materiale) sau în interior (pulsionalul). A avea acces la inconștientul său și la dorința sa este într-adevăr pentru individ un privilegiu, înainte ca visul treaz pe care-l reprezintă întreprinderea să se transforme în coșmar.

2

Ce e de făcut? Tocmai pentru a răspunde la această întrebare, a proliferat, începînd din anii 1950, o întreagă literatură managerială, al cărei obiectiv prescriptiv imediat nu reușește să-i mascheze natura ideologică. În ciuda diversității autorilor și a școlilor, aceste scrieri se focalizează mai mult sau mai puțin în jurul cîtorva funcții caracteristice.

Prima funcție este „filosofică”, religioasă chiar. Literatura managerială ține un discurs de Stăpîn infailibil care spune Adevărul, care știe ce e bine pentru celălalt (factorii de decizie, salariații, întreprinderea). Se întîmplă adesea ca stilul său să fie liric, liturgic, profetic, mesianic, chiar milenarist, în amurgul acestui sfîrșit de secol. Managerul își așteaptă omul providențial... Aceste lucrări (tratate, manuale sau simple ghiduri), cu jargonul lor, cu cele patru adevăruri ale lor, cu cele șapte nu știu ce sau douăsprezece nu știu cum ale lor, seamănă cu vechile mîzgălituri alchimiste atunci cînd promit piatra filosofală, adică modul ideal de administrare a oamenilor și a lucrurilor. E vorba în sfîrșit de a

înnobila ca prin minune natura vulgară a mărfii în această lume deziluzionată. Tocmai de aceea sînt tratate astfel, serios și grav, lucruri derizorii...

A doua funcție este „politică”. Se cuvine să se oculteze statul și dreptul în dimensiunea sa simbolică, acest drept căruia se consideră că managerul și întreprinderea sa i se supun. De fapt, dimensiunea juridică e arareori prezentă în aceste texte. Dacă cineva se referă la ea, este numai pentru a lua în calcul în gestiune un simplu parametru printre alții. Și, de asemenea, pentru a împărți cu dărnicie sfaturi asupra celui mai bun mod de a ocoli, de a eluda sau de a încălca legea. Ideologia managerială are „fobia” dreptului, fobia legislației muncii în mod deosebit...

A treia funcție este „tehnică”. Ea constă în propunerea de metode și de rețete asupra modului de a decide, de a prevedea, de a evalua, de a controla, de a supraveghea, de a recompensa și de a pedepsi. Ideologia managerială nu se teme nici de paradox, nici de contradicție cînd e vorba de inconciliabil. Astfel, salariatul, fără dorință și fără cuvînt, e redus la starea minerală de zăcămint de productivitate. Dar, în același timp, acest salariat ar avea motivații care s-ar cuveni să fie descoperite și exploatate în direcția intereselor întreprinderii. A concilia inconciliabilul iarăși, cînd se explică cum să se gereze în același timp statute și competențe. A concilia inconciliabilul mereu, impunînd un spirit de echipă în acest univers socio-cultural al întreprinderii în mod intrinsec individualistă. Toți în aceeași barcă, fiecare pentru sine și toți împreună. A concilia inconciliabilul în fine, militînd pentru o ambianță participativă, dar menținînd exigența de supunere.

A patra funcție este „igienică“. Un spirit sănătos într-un corp sănătos... Managerul are obligația de a cultiva un eu puternic, de a-și stăpîni emoțiile, de a-și gestiona afectele și stresul. Autocontrolul și optimizarea potențialităților trebuie să constituie obiectivele dezvoltării sale personale.

În sfîrșit, a cincea funcție (poate cea mai importantă) este în același timp „anxiolitică“ „tonică“ și „sedativă“. Funcție anxiolitică, pentru a liniști un manager în plină derută în fața hazardului, a imponderabilului, a necunoscutului și a salariaților care fac totul după cum îi taie capul... Funcție tonică, pentru a dopa omul de acțiune, pentru a-l face să dobîndească o timie „maniacă“ și să-și refuleze fondul „melancolic“ în fața unei lumi a întreprinderii în plină criză a „victoriei“ sale istorice recente. Funcție sedativă în fine, pentru a calma răul de mare al factorului de decizie în furtunile care se anunță la orizontul răsturnărilor economice ale anului 2000.

Viitor al unei iluzii... Ideologia managerială constituie, în căutarea întreprinderii ideale, forma modernă și degenerată a vechii tradiții utopice. Prăbușirea economiilor „socialiste“ nu înseamnă triumful capitalismului, ci dimpotrivă. Ea nu face decît să-i exacerbeze incoerențele și contradicțiile. În acest context, ultimele utopii manageriale apar în ultimă instanță ca niște teorii ale debandadei generale din care scapă cine poate...

Un mare absent totuși la toți cei care dau lecții : subiectul, subiectul care deranjează, subiectul inconștientului cu dorința sa, subiectul care-și pune întrebări asupra parcursului său profesional, subiectul pe care-l doare întreprinderea sa. Acest

subiect scapă ordinii utopiilor și fascismelor. E vorba aici, nici mai mult nici mai puțin, decît de problema cuvîntului și a democrației, atît în societate cît și în întreprindere. În fața acestei probleme întotdeauna în suspensie, poate că tocmai Freud ne-a dat cea mai bună lecție de management, cînd afirmă că a guverna este într-adevăr o meserie imposibilă...

CAPITOLUL 12

OMUL FĂRĂ CALITĂȚI

1935, Charles Darrow, șomer, face avere în Statele Unite inventînd „Monopoly“, jocul care se inspiră din realitatea economică și financiară. Astăzi, tocmai realitatea aceasta a devenit un joc, cu cîștigătorii, perdantii și șomerii săi. Astfel, un capitalism sălbatic, arogant, triumfător și (ceea ce e nou) plebiscitat se afișează pe scena economică și socială : reabilitare a banului, injoncțiune de „a cîștiga“, cult al reușitei profesionale. Totuși, nu toate merg cît se poate de bine în cea mai bună dintre lumile liberale cu mai multe milioane de persoane în șomaj de unu, doi, trei sau mai mulți ani. Acest fenomen, ce atinge mai ales Europa, constituie în momentul de față unul dintre elementele majore ale descompunerii legăturii sociale și ale anomiei ambiante de care suferă societatea modernă. Un flagel social ce reprezintă, dincolo de disperările individuale adesea tragice pe care le generează, și o amenințare politică pentru democrații. Șomajul de lungă durată este un fenomen masiv și endemic ce atinge atît cadrul de 50 de ani cît și tînărul în așteptarea primului său angajament. Șomaj de lungă durată ce atinge toate clasele de vîrstă și toate clasele sociale.

Societate cu două viteze... Abundență pentru unii, derivă pentru alții spre pauperizare și marginalizare în rîndurile „lumpensocietății”... Vieți în impas... Unii alunecă în mizerie, vagabondaj, cerșetorie, delincvență mărunță. Absența locului de muncă este întotdeauna resimțită negativ, pentru că munca e sursă de venit, hrănește identitatea și structurează timpul. Anxietate, stres, simptome constituie un obicei pentru acești șomeri de lungă durată. Cei mai mulți dintre ei trebuie să înfrunte dificultăți psihologice severe. Depresia nevrotică e frecventă, toxicomania (alcoolismul mai ales) nu e rară, ca și încercările de sinucidere. „Infern”, cînd pui mîna pe noi, nu ne mai dai drumul... Societatea cîștigătorilor își are și perdanții săi...

Cînd griul șomajului se colorează în negrul depresiei... Dificultatea de a găsi un loc de muncă este adesea pentru individ expresia conflictelor inconștiente care însoțesc pulsiunea de moarte activă : sentiment de culpabilitate, autopedepsire, strategie de eșec cu repetițiile sale... Inhibiție și neputință atunci cînd subiectul lasă șansa să-i scape (iar șansele sînt rare pe o piață a forțelor de muncă dificilă), atunci cînd nu știe să recunoască oportunitățile ce i se prezintă, atunci cînd nu recunoaște momentul propice în care trebuie să acționeze... Astfel, sadismul unei societăți cu solidarități muribunde devine complice al masochismului individului... Identitate rănită, deoarece subiectul suferă de un eu amputat, de un eu fantomă care-l doare... Doliu dureros după un eu pierdut, după un trecut care a putut fi strălucit pentru unii... El a devenit propria-i umbră, oarecum străin de sine însuși. Într-o epocă în care statutul social se confundă tot mai mult cu statutul profesional, asistăm la o denarcisizare masivă a subiectului.

Șomerul de lungă durată se percepe ca un individ sfărîmat, un naufragiat, un refuzat, un exclus, o victimă sau un sacrificat. Trăiește cu sentimentul că e un incapabil. Simțindu-se devalorizat, nu mai are încredere în sine și își pierde stima față de propria persoană. El sfîrșește prin a se crede un rebut, un gunoi, un deșeu, cu ferma convingere că face parte dintr-o „subumanitate”... Se găsește nedemn și îi e rușine cu el însuși. Este evaziv cu ceilalți, închis în sine și asocial. Solidaritatea familială, amicală sau de vecinătate (cînd ea există) este foarte adesea greu suportată. Ceilalți nu mai sînt pentru el decît o oglindă spartă unde se reflectă o identitate în fărîme. Moartea socială l-a metamorfozat în mort-viu... Frustrare, apoi dorință în pană, într-un imaginar atrofiat. O viață de nimic, în care domină astenia, sentimentul inutilității, plictiseala, descurajarea, disperarea. Resemnat, el caută fără convingere un loc de muncă ; la drept vorbind, se teme de constrîngerile muncii. Și-a pierdut toate reperele (temporale, spațiale și simbolice). Trăiește într-un timp fără ieri și fără mîine, un timp gol în fața unui viitor fără viitor. Semnificația lucrurilor a dispărut pentru el : retragere și concentrare asupra supraviețuirii cotidiene, asupra biologicului, asupra nevoii, asupra somnului în fine pentru a uita... Șomajul s-a transformat în destin și, în fața destinului, nu poți fi decît pasiv...

Noutatea constă totuși în creșterea serioasă a șomajului în rîndurile cadrelor de conducere. Cadrele sînt triste. Ele crezuseră în acei ani 1980, în aventura întreprinderii, în virtuțile pieței și în banii ușor cîștigați. Euforia era în toi cînd prăbușirea unui zid în Est, cu efectele sale de domino, a lăsat să se creadă, timp de o iluzie, într-un viitor

liberal și radios. Dar „mîna invizibilă“ a pieței e o mîină grea : război economic, concurență nemiloasă, extindere a telemuncii în străinătate, falimente, restructurări și reduceri de efective. După muncitori și funcționari, le-a venit cadrelor de conducere rîndul să plătească oalele sparte ale planurilor draconice de concediere. Urmări ale chefului, trezire dureroasă și mahmureală pentru acești privilegiați.

Li se făgăduise marea cu sarea : salariu extraordinar, integrare într-o echipă dinamică, responsabilități, perspective de evoluție rapidă. Ei speraseră atît de mult : prestigiu social, să se realizeze, să se facă utili societății pentru cei mai naivi... Li se ceruseră atît de multe : disponibilitate trup și suflet, adeziune la o etică falsă, competență, creativitate, excelență, calitate totală și defecte zero... Ei crezuseră totul... Li se testaseră personalitatea, motivația, tenacitatea, fidelitatea. Fuseseră puși chiar să meargă pe jar, să sară cu coarda elastică sau să tot participe la stagii. Fuseseră deformați de prea multă formare. Ei își sacrificaseră totul cu pasiune : ideile, timpul, week-end-urile, viața personală, viața familială, pentru că, atunci cînd îți iubești întreprinderea, nu stai să socotești... Într-o bună zi, totuși, au fost obligați să cedeze în fața evidenței, concediați, au devenit șomeri. Fuseseră înșelați, fuseseră păcăliți, fuseseră mințiți. Întreprinderea nu e nici o familie, nici o mamă bună, nici o nouă religie. „Contractul narcisist“ nu ascundea decît un banal contract de muncă. Cadrele de conducere conștientizează faptul că sînt salariați ca toți ceilalți, că întreprinderea nu are stare sufletească, că ea cumpără forță de muncă pentru a realiza un profit. Ele își dau seama că imaginea valorizantă pe care o aveau despre sine nu era decît o bășică ce se dezumflă în fața realității

vremurilor dificile, a supraviețuirii pentru unii. Există deja cadre cu venit minim de integrare! Copiii iubiți ai capitalismului au devenit copiii abandonați la asistența publică... Fantasma era prezentă pentru a masca realul... Să-l recitim pe K. Marx pentru a ne reaminti că proletariatul nu poartă neapărat asupra lui mirosul de transpirație sau de ulei. Flirtul cadrelor de conducere cu posmodernitatea nu este oare unul dintre avaturile capitalismului care nu mai încetează să putrezească?

Unii s-ar putea ofusca la ideea că acești copii răsfățați ar ajunge să fie compătimiți. Mai mulți dintre ei găsesc de fapt, plecînd de la o concediere, ocazia unui nou început. Este adevărat pentru cei ce au beneficiat de ajutorul eficace al unui cabinet de reorientare profesională. Este de asemenea adevărat pentru cei care, prost orientați profesional, au lăsat patronul să le-o ia înainte în privința unei demisii mereu amîinate. Este adevărat în fine pentru cei care, posesori ai unui mic capital, și-au creat o a doua tinerețe profesională cumpărîndu-și o mică întreprindere. Dar, la o privire mai atentă, problema e mai serioasă decît pare... Pentru multe cadre în șomaj, asistăm la un adevărat dezastru psihic : renunțare dureroasă la un „eu magnific“, rană narcisistă, angoasă, depresie nevrotică sau psihosomatică. Medicul generalist, psihiatrul sau psihanalistul știu în ce măsură criza economică se conjugă cu criza individuală. Dar cei care au scăpat de concediere nu sînt într-o situație cu mult mai bună, cînd știu că trebuie să alerge tot mai repede pentru a rămîne pe același loc : stres din cauza unui viitor nesigur, neîncredere în colegi, să reziste cu orice preț... „Gazeta de perete“, care altădată era un semn de infamie, a devenit un privilegiu...

Dar seria naufragiilor individuale nu trebuie să ne împiedice să privim cu claritate amploarea dezastrului la nivelul legăturii sociale. Cîştigătorii au pierdut, e o realitate. Mult prea mulți chemați și atît de puțini aleși. Luptătorii sînt învinși. Toate se petrec ca și cum Revoluția științifică și tehnică și-ar devora copiii într-o formidabilă risipă de competențe și de priceperi. Sinucidere economică a unei societăți care-și trimite cu carul aristocrația la ghilotina șomajului. Sinucidere socială, cînd un întreg sistem de reprezentare a societății, cu ierarhiile sale, se prăbușește. Se știe că, în Franța mai mult decît altundeva, cadrele de conducere reprezintă un fel de castă imaginară. Astfel, în aceste răsturnări economice, cadrele sînt tot mai puțin în măsură să constituie un pol identificator destul de puternic, un model, pentru straturile mijlocii și populare. Istoria a arătat pericolele la care se expune o țară atunci cînd funcția simbolică, statul și instituțiile nu mai sînt încarnate în mod credibil... Astfel, istoria fiecărui individ se amestecă cu Istoria pur și simplu. Amestecare a subiectului (cu inconștientul său, cu dorințele și fantezmele sale) cu mediul său economic.

CAPITOLUL 13

SIMFONIA LUMII NOI

Un spectru bîntuie lumea, spectrul mondializării, o dată cu apariția unei piețe mondiale, fără frontiere, fără bariere, sau aproximativ. La drept vorbind, existența unui vast spațiu economic nu e un fenomen nou în sine și Imperiul roman constituia deja la vremea sa o piață „mondială” mediteraneeană. Pe urmă, nenumărate sînt drumurile comerciale : drumurile sării, ale aurului, ale mirodeniilor sau ale mătăsii ; drumuri care străbăteau în lung și-n lat Europa, Asia și Africa. Și mai târziu încă, marile imperii coloniale au format piețe în același timp naționale și „mondiale”. Noutatea constă în forța și amploarea acestei noi realități economice, pe cale să devină o ordine hegemonică față de care trebuie să se supună națiunile, autoritățile politice, popoarele, întreprinderile și indivizii. Mondializarea „folclorizează” culturile naționale într-o cultură universală și un mod de viață identificate în linii mari cu cultura anglo-saxonă triumfătoare, surghiunind națiunile muribunde în integrisme politice sau religioase agresive, în derivate xenofobe, în rătăcirii războinice care nu fac decît să prelungească agonia lumii vechi. Marele bazar al pieței mondiale erodează în fine

toate reperele temporale și spațiale. Se pot astfel găsi cireșe la Paris iarna, mașini japoneze în Statele Unite și pâine proaspătă pariziană la New-York. Mondializarea înseamnă să ai totul, oricînd, oriunde... Dar să nu ne lăsăm înșelați, mondializarea nu este cosmopolitism, adică schimbul și respectul fecund între indivizi din culturi diferite. Mondializarea reprezintă victoria unei limbi de comunicare de o sărăcie dezolantă care nu mai are decît puține lucruri în comun cu limba lui Shakespeare. E victoria unei limbi prea bine vehiculată de rețelele informatice țesute pe planetă. Mondializarea este în sfîrșit victoria unei unice gîndiri tehnico-economice omniprezente, cancerizată de ordinea cantitativă și binară care s-a substituit dezbaterii filosofice și sociale ce constituise pînă atunci bogăția gîndirii umane.

Discursurile despre mondializare sînt în general producătoare ale acelei ideologii ce constă în a considera relațiile sociale drept fapte naturale. Legile pieței ar fi atunci legi naturale asupra cărora nu s-ar putea acționa. Concedierile, șomajul și mizeria ar fi astfel calamități naturale la fel ca furtunile, cutremurele de pămînt și norii de lăcuste, în fața cărora nu poți fi decît neputincios. Se știe că liberalismul a avut întotdeauna un fond de natură, atunci cînd ridică în slăvi tendința de a lăsa lucrurile să-și urmeze cursul (cursul natural, se subînțelege). Selecția naturală își elimină astfel rațele șchioape : întreprinderile și indivizii necompetitivi... Ordinea socială se confundă deci cu o ordine naturală care-și produce stăpînii și sclavii prin „natură”. K. Marx ne amintește totuși că raporturile între oameni și lucruri sînt mai întîi raporturi ale oamenilor între ei.

O piață mondială nu face o democrație. Această piață nu are nevoie de cetățeni, are nevoie de cumpărători solvabili. Piața mondială este un imperiu fără Împărat. Este un tiran fără cap și iresponsabil. Este un spațiu social a cărui unică organizare se face prin bani și profit. Este un spațiu de confruntare și de agresivitate : concurență între vânzători și conflicte de interese între vânzători și cumpărători. Statele care se supun acestei ordini se condamnă la neputință ; iar pentru bunul popor, nu mai există nimeni de la care să pretindă reforme, dreptate, echitate și protecție. A considera piața mondială ca o legătură socială e într-adevăr o păcăleală. Mondializarea înseamnă să dai drumul vulpii în cotețul de păsări, într-o fermă lăsată în voia ei după plecarea fermierului. O versiune a „Fermei animalelor“ pe care G. Orwell nu o imaginase...

Psihanalistul nu e cel mai bine plasat pentru a vorbi de mondializare. Dar el își pune întrebări despre locul funcției simbolice într-o lume reglată în principal de economie și de bani. Statul ca metaforă paternă protectoare este acum tot mai mult trăit imaginar ca un tată demisionar și neputincios, care lasă o parte a familiei sale pradă pauperizării și mizeriei. Cum mai pot statul și dreptul să constituie o instanță supraetică, atunci când o diplomatie de comis-voiajor face compromisuri, din motive comerciale, cu regimurile cele mai rele din punctul de vedere al Drepturilor omului. Trebuie să admitem, statul de drept, statul democratic, statul republican, statul providență este pe cale de a-și pierde sufletul și legitimitatea în această mondializare economică sălbatică.

CAPITOLUL 14

DISCURSUL STĂPÎNULUI

Țara aceasta, care a inventat Drepturile omului și unde se crezuse necesar să i se taie capul unui rege blînd, ne invită să reflectăm asupra puterii Principelui și asupra puterilor în societate. A guverna, această meserie imposibilă, ne spune Freud care refuza să facă vreo distincție între psihologie individuală și psihologie colectivă. A guverna, adică a confrunta plăcerea „Stăpînului“ cu plăcerea „Sclavului“. Plăcere deci... Să ne amintim că, în 1789, Stările Generale s-au reunit tocmai în sala plăcerilor mărunte de la Versailles...

· Dialectică eternă a Stăpînului și a Sclavului în caleidoscopul său : putere a șefului, a expertului, a bărbatului asupra femeii, a albului asupra omului de culoare, a celui mai în vîrstă asupra celui mai tînăr, a vechiului asupra noului... Puteri care se acumulează. Puteri care se opun, se compensează sau se anulează, după o logică a contraputerilor. Literatura psihologică disertează în voie despre criteriile care fac dintr-un individ un șef sau un conducător. Ea încearcă astfel să definească profilul psihologic a ceea ce s-ar putea numi personalitatea „aristocratică“. Pasul hotărîtor spre sociobiologie ar

fi în acest fel foarte repede făcut, prin transformarea aptitudinii de a fi șef într-o chestiune de natură și de rasă... Stăpînul are tot interesul să-și justifice locul prin natură... Dacă se subliniază bine calitățile cerute pentru a fi lider, se uită prea des că accesul la putere poate fi și rezultatul unui fel de „darwinism social” inversat, răsplata conformismului, a mediocrității, a suficienței și a rutinei, pentru ca totul să fie întotdeauna ca înainte... Experiența arată astfel că banalitatea ideilor este adesea mijlocul cel mai sigur de a accede la cele mai înalte responsabilități într-o tehnobirocrație. În ceea ce privește literatura managerială, ea face din putere o problemă de stil și de tehnică. Ea are astfel cel puțin meritul de a sublinia faptul că, poate, șeful are adesea subalternii pe care îi merită...

Fie că e politică, în organizații sau în viața cotidiană, puterea produce plăcere! Plăcere întotdeauna narcisistă. Plăcere de a administra oamenii sub pretextul administrării lucrurilor. Plăcere de a-l comanda și de a-l stăpîni pe celălalt. Plăcere de a ajuta, de a ghida, de a sfătui, de a învăța sau de a îngriji. Astfel, Stăpînul ar avea și datorii față de Sclav. Nu se prezintă oare politicienii ca experți în materie de fericire colectivă? Dar, nu trebuie să te ferești să gîndești ce e bine pentru altul, și chiar să-i faci bine împotriva voinței sale... Plăcere de a-l supune pe celălalt fantasmei și voinței tale, bunului tău plac. Plăcere sadică de a produce suferință, de a oprima, de a opresa, de a umili, de a tortura sau de a ucide. Plăcere de a exploata. Plăcere a acestei puteri care-ți permite să te înscrii în Istorie. A avea sau nu puterea, ca și ecou a lui a avea sau nu falusul. Puterea este în definitiv o formă socială posibilă a obiectului dorinței... Ce n-ar face omul pentru a o avea : tactici și strategii,

seducție și sugestie, manipulări și intrigi, ipocrizie a vicleșugurilor și a alianțelor, trădări și compromisuri, și, de ce nu, afișaj telecratic... Perversul, se știe, e foarte priceput în jocurile florentine în care se descoperă pe sine însuși, într-un soi de imperativ categoric, sclav al propriei plăceri. Puterea se înscrie astfel într-un imaginar masculin, istoria sa este o istorie de bărbați, chiar dacă democrațiile moderne au introdus puțină dezordine în această schemă prin instalarea femeilor în posturi de responsabilitate în lumea politică și economică.

Totuși, enigma alchimiei puterii rezidă atât în structura psihică a Stăpînului, în plăcerea sa, cât și în răspunsul dat la întrebarea referitoare la a ști de ce se supune Scavul. Pentru a-și obține mijloacele de subzistență și pentru a scăpa de la moarte, pentru a obține recompensa și pentru a evita pedeapsa, desigur, dar dincolo de aceasta? Nevoia de supunere și de servitute este imensă și, pentru psihanalist, e vorba mai ales de legătura „amoroasă” dintre Stăpîn și Sclav. Acest Stăpîn pus în locul idealului eului. Acest Stăpîn care seduce și căruia Sclavul i se supune tocmai pentru a-i avea iubirea. Acest Stăpîn care deține falusul. Și, dacă-l deține, înseamnă că ar putea ; înseamnă că i-ar putea fi luat, furat, moștenit... Poziția sclavului e într-adevăr forma socială a structurii nevrotice. Prin nevroză nu trebuie să înțelegem aici patologia, ci structura subiectului „normal” supus complexului lui Oedip, simbolicului, „Legii” și deci castrării. Astfel, societatea e în mod necesar fondată pe nevroză, cerînd ca subiectul să renunțe la o parte din pulsionile sale mai mult decît e nevoie pentru a trăi în societate, în timp ce perversul se consacră pulsionilor sale mai mult decît e nevoie pentru a juca... Cu prețul acestei renunțări pulsionale există

deci umanul, există civilizația. Două războaie mondiale au arătat din nefericire că nimic nu e definitiv câștigat în acest domeniu, că operele de civilizare sînt întotdeauna fragile și precare, că totul se poate răsturna atît de ușor și atît de repede, că răul cel mai mare e întotdeauna posibil atunci cînd statul civilizator, care are totuși misiunea de a evita războiul tuturor contra tuturor, ia el însuși chipul barbariei. Așadar, dacă societatea e fondată pe nevroză și pe „Lege“, înseamnă că Libertatea e o himeră și, pe scurt, o ideologie. Restul ar fi o problemă de stil pentru subiect, de stil „истерич“ sau „obsesional“...

În ceea ce privește isteria, deci mai mult femeile, Stăpînul e somat să dovedească faptul că îl are... Sedusă de Stăpîn, isterica îl seduce pe Stăpîn cu farmecele sale pentru a-l face să decadă în ochii săi. Isterica, în dorința de celălalt, iubește subiectul presupus de a putea. Sclavă a injoncțiunii sale de libertate, isterica, deși rebelă, își păstrează întotdeauna preferința pentru cei puternici și pentru învingători.

În ceea ce privește obsesia, deci mai mult bărbații, moartea Stăpînului e așteptată pentru a-i primi moștenirea și pentru a-i lua locul... Obsesionalul conformist și hiperadaptat, pentru a se proteja de angoasă, face act de supunere față de Stăpîn.

Să ne reîntoarcem la legătura socială, în care supunerea față de Dumnezeu, față de stat sau față de șef (adică față de Stăpîn), constituie o deplasare prin transfer a supunerii față de tată și, în mod mai general, față de autoritatea părintească. În familie se confruntă subiectul mai întîi cu puterea

sub forma mizelor de dorință, iubire și ură. Așadar, se întâmplă ca Istoria să-și schimbe în mod periculos cursul, atunci când Dumnezeu sau statul se găsesc încarnați în libertinajul perversului sau în „Adevărul” paranoicului, atunci când supunerea față de „șeful hoardei” sau față de tiran determină subiectul să devină, fără știrea lui, un zelos funcționar al barbariei... Se întâmplă ca tocmai niște „nebuni” să ne guverneze, antrenând un întreg popor în plăcerile, în visele sau în delirurile lor... Să ne gândim la acei șefi de gară fideli Führer-ului lor, la acei acari care se supuneau șefului de gară și care nu și-au făcut decât „datoria” permițând trenurilor Reichbahn-ului să sosească la timp la Auschwitz. Să ne gândim la toți acei funcționari servili, docili, eficienți, fără de care genocidul industrial n-ar fi fost posibil. Tocmai în acest trist mod, Istoria a confirmat în mărimă naturală principiul anesteziei morale a Sclavului de către Stăpînul său. Supraeul se poate astfel găsi cu adevărat și în serviciul ororii.

Discurs al Stăpînului, discurs al Istericului și al Universitarului (adică al Sclavului), discurs al Psihanalistului. În acest fel rezumă J. Lacan, prin cele patru discursuri, diferitele poziții ale subiectului față de putere. Astfel, psihanalistul, subiect despre care se presupune că știe și prin urmare că poate, nu este totuși nici stăpîn, nici tată, nici preot, nici hipnotizator, nici medic, chiar dacă are acest titlu. Pacientul este cel care, la începutul curei sale, se grăbește să-l repartizeze într-una dintre categoriile menționate. În timp ce Stăpînul întreține prea adesea supunerea în folosul său, cadrul analitic îi permite pacientului să lucreze în transfer asupra sprijinului său față de „Lege” și față de putere. Dacă practica psihanalizei poate părea în anumite privințe derizorie prin raportare la Istorie și la

societate, ea își aduce totuși modesta contribuție permițându-i subiectului acel recul necesar față de toate formele de dominație, fie că se află în postura Sclavului sau a Stăpînului. Ea îi permite Sclavului să fie mai puțin naiv, să-i ceară Stăpînului socoteală și să slăbească strînsoarea lanțurilor discursului celuilalt. Ea îi permite Stăpînului să lucreze asupra raportului său față de castrare, față de o etică, față de drept. Ea permite în fine păstrarea unui dram de speranță în democrații, pentru ca ele să nu alunece spre fascisme blînde sau dure. Aici își găsește democrația prin urmare avantajul de neînlocuit de a-i permite „subiectului-cetățean“ să spună nu Stăpînului, fără război civil.

CAPITOLUL 15

NECAZURILE VIRTUȚII

Literatura managerială tratează întotdeauna cu o oarecare jenă raportul dintre autoritate și eficiență în întreprindere. Chestiune de personalitate a șefului, chestiune de situație? Care ar fi tipul cel mai eficient de conducere? Jenă cu atât mai mare cu cât autoritatea cea mai performantă s-ar putea foarte bine dovedi cea mai puțin recomandabilă pe plan etic... Umbra lui Machiavelli nu încetează să planeze asupra managementului oamenilor...

Pentru psihanalist, tocmai problematica perversă e subiacentă acestei dezbateri, în care nimeni nu îndrăznește să spună deschis și cu voce tare ceea ce toată lumea gîndește în sinea sa... E adevărat că problematica aceasta degajă un miros de sulf... Nu este oare perversul cel mai eficient în arta de a conduce, de a dirija și de a comanda oamenii? Ceea ce poate apărea aici ca o provocare merită atenție.

Mai întîi, ce este un pervers? Se cuvine să facem aici o delimitare față de limbajul curent. Pentru psihanalist, perversiunea este o structură intermediară între nevroză și psihoză. Nu e o boală mentală,

de altfel perversul nu are simptome. Perversiunea nu se reperează atît pe baza unui comportament sexual aberant, cît pe baza raportului pe care subiectul îl întreține cu simbolicul în r fuzul castrării. Pentru pervers, teama de poli tist e prezentă în locul unui supraeu absent în fața injoncțiunii pulsionale de plăcere. El nu recunoa te dec t două cuvinte de ordine : „juiseaz ”, într-un fel de imperativ categoric,  i „dacă nu ești văzut, nu e ti prins”. Toate acestea în cea mai perfectă absen   a vreunui sentiment de culpabilitate. Perversul nu trebuie să dea socoteală nimănui, nici lui Dumnezeu, nici Republicii, nici Dreptului, chiar dacă, ocazional, știe totuși să se  mpopo oneze cu ve mintele strălucitoare ale celor care sînt considera i a încarna „Legea”, pentru a- i  n ela mai bine victima...

Perversul ne apare ca un individ în general bine integrat profesional. Dintr-un anumit punct de vedere, el ar fi chiar hiperadaptat la lumea întreprinderii care constituie pentru el un teren de experimentare ludică în căutarea răspunsului la enigma sa  i în urmărirea plăcerii sale. Dacă nu fondează şi nu instituie niciodată nimic, el știe să folosească cuibul altora.  ntreprinderea constituie astfel pentru el un teatru ce g zduie te punerea în scenă a unei „arte totale” în care actul se confundă cu fantasma, viața cu jocul, tragicul cu comicul, legea cu plăcerea.

Perversul sau pasiunea „Legii”, lege pe care nu o ignoră, dar căreia  i neagă orice legitimitate, lege care o repetă pe cea a prohibirii incestului, lege cu care se joacă, lege de care  i bate joc a a cum  i bate joc de ceilalți... Portret al unui jucător în jocul regulii... El modifică această lege,  nc lc nd-o c t

mai des, respectînd-o de asemenea cîteodată în litera ei, pentru a-i pune mai bine în evidență contradicțiile și pentru a-i explora mai bine limitele.

E în largul său în întreprindere, perversul nostru. Absolut deloc jenat de cuvîntul dat. Simț al seducției, al manipulării, al negocierii... Nu te plictisești cu el! Excelează în a se pune cu finețe în locul Stăpînului în fața scivilor împietriți de uimire și isterizați... Merge chiar pînă la a-i ademeni cu perspectiva unei plăceri posibile pe care, pînă atunci, nici n-o bănuiau... Perversul... Acest subiect condamnat să fie un ocnaș al juisării, condamnat la munca forțată a plăcerii, incapabil să dorească, incapabil să iubească, în afara legăturii sociale...

Să fie întreprinderea pe cale de a prelua rolul Justinei?... Întreprinderea sau nenorocirile virtuții, perversul sau prosperitățile viciului, ale unui viciu privat în serviciul unei virtuți publice... Eficient, perversul? Da, este! Dar cu ce preț. Cu prețul angoasei celuilalt prins în capcană în fața dorinței sale vinovate. Uneori și cu prețul unei decompensări patologice... Căci tocmai de angoasa unui partener prins în plasă se bucură perversul, în căutarea sa mereu dezamăgită a unui răspuns la problema diferenței dintre sexe, la problema castrării...

Castrare! Simbolică, trebuie s-o precizăm... Această temă ne pare centrală în tot ceea ce are legătură cu autoritatea în întreprindere. De fapt, mitul managerial se sprijină pe iluzia că ar fi posibil să știi totul, să stăpînești totul, să prevezi totul și să faci față fără greș hazardului. Fantasmă de atotputernicie în refuzul castrării... Experiența realității economice și tehnice dezmente cu regularitate această idee mult prea răspîndită în

întreprindere. A avea un bun contact cu realitatea n-ar însemna oare pentru un șef să-și accepte slăbiciunile și lipsurile pentru „a se descurca cu ele“, să accepte la celălalt o dorință care n-ar trece în mod exclusiv prin întreprindere, să se raporteze la drept și la un cadru deontologic, să accepte în fine toate hazardurile meseriei? A lua act de propria slăbiciune nu se confundă cu neputința...

Pentru un stil de management „democratic“, împotriva unui stil de management „florentin“? Nu e sigur că autoritatea democratică e cea mai eficientă, contrar a ceea ce au dorit să ne facă să credem... Un lucru este totuși sigur : aceasta e singura formă de management al resurselor umane, acceptabilă pentru ca întreprinderea să nu se reducă la un teren de joc sau la o monstruoasă mașină de bani, ci pentru ca ea să se afirme ca o comunitate de femei și de bărbați, în care fiecare actor să-și poată realiza dorința în respectul unora și al altora.

CAPITOLUL 16

SPIRITUL LEGILOR

În Italia, în Franța sau aiurea, magistrații anchetează și judecă „afaceri” mici și mari în uimirea generală, într-o epocă în care oamenii s-au obișnuit totuși cu ideea că dreptul devenise o simplă regulă a jocului, jocul lui a nu fi prins, cu partea sa foarte legitimă de trișare... Tot în aceste vremuri tulburi, în ceea ce privește legătura socială, în mass-media domnește cea mai deplină confuzie asupra noțiunilor de Lege, etică, morală, deontologie și drept.

E o realitate, în societatea contemporană, dreptul proliferază în mod canceros. Hățiș inextricabil de 7.500 de legi și de 82.000 de decrete, pentru a nu lua decît exemplul Franței. Inflație de texte și logoree juridică, din care pînă și specialiștii cei mai încercați nu mai înțeleg nimic... Acest drept unde se legiferează totul și nimic, lucrurile grave și lucrurile derizorii. Acest drept cu frumoasa sa ordonanță estetică, care dă impresia de securitate și uneori chiar asigură securitatea publică. Acest drept mediatic care se lasă condus de evenimentele și de ideile la modă. Acest drept ubuesc cu tăcerile, ambiguitățile, contradicțiile și absurditățile sale ce fac deliciul perversului, atunci cînd a îmbrăcat

costumul funcționarului, al omului de afaceri, al polițistului, al judecătorului sau chiar al avocatului... Dreptul contemporan e în agonie, căci prea mult drept ucide dreptul...

La ce servește dreptul? La a opune un tert regulator și pacificator între oameni, evitînd războiul tuturor contra tuturor, după T. Hobbes. La a-l proteja pe cel slab încorsetîndu-l în mii de articole de lege, după E. Renan. La a justifica poziția celui mai puternic și la a fi unealta legală a clasei dominante, după K. Marx. La a fi expresia stării de lucruri, căci nevoia e lege. La a fi expresia drepturilor naturale. Dar ele sînt atît de puțin naturale, încît a trebuit de nenumărate ori să fie explicitate în mod adesea contradictoriu. Totul ar fi atît de simplu, dacă legile oamenilor s-ar confunda cu legile naturii. Sociobiologia sau anumite rătăcirii ecologice ne pregătesc poate această grandioasă sinteză, conciliind în sfîrșit drepturile omului cu legea junglei, făcînd în sfîrșit să coincidă legile societății cu legile naturii... Așadar dreptul servește poate înainte de toate la a spune că există „Lege“...

Este dreptul morală? Dacă dreptul nu e morala, el nu e totuși mai puțin impregnat de moravurile în vigoare în societatea în care se aplică. Astfel, morala ar fi o problemă de cultură cu expresia sa juridică, deontologică sau dogmatică, mai mult sau mai puțin directă, în timp ce etica ar fi o problemă de conștiință individuală (chiar dacă resorturile sale sînt în bună parte inconștiente), atunci cînd subiectul își judecă propriile acte. Tocmai această conștiință etică riscă să plaseze subiectul în conflict cu societatea, în conflict cu ordinea morală, juridică și politică. Tocmai această conștiință o determină pe Antigona să se opună tiranului. Maxima acțiunii

mele trebuie să fie o lege universală, ne spune I. Kant. Din păcate, reprezentarea universalului pare să fie lucrul cel mai puțin împărtășit care există printre muritori ; iar nenorocirile oamenilor nu se vor fi datorînd poate atît eternei lupte dintre bine și rău, cît luptei dintre bine și bine (binele celuilalt), luptei dintre toți acești oameni binevoitori și de bună-credință. Ravagii ale imperativului categoric... Se întîmplă astfel ca supraeul să fie în slujba ororii, cînd subiectul adoptă legea paranoicului sau a perversului deghizat în șef al statului. Nu erau toți „răi“, cei 65% de germani înscriși în Partidul național-socialist din Imperiul răului... Dacă „subiectul-cetățean“ are datoria să fie disciplinat, el are de asemenea datoria să nu se lase înșelat de „nebunii“ care-l guvernează...

Legea este oare „Legea“? Această delicată chestiune nu i-a scăpat Sfîntului Augustin, cînd a emis ipoteza că Dumnezeu poate schimba limita dintre Bine și Rău. El făcea astfel din Decalog, în mod implicit, un corp de legi virtual amendabile în funcție de contingentele istorice. Decalog care, fie spus în trecere, ignoră Legea de interzicere a incestului... Totuși, tocmai această prohibire subliniază cel mai bine deosebirea dintre om și animal, articularea dintre natural și cultural. Astfel, Lévi-Strauss desemnează interzicerea incestului ca regulă universală, care ține de natură și de cultură, și plecînd de la care se structurează schimburile sociale. Interzicerea incestului constituie demersul fundamental datorită căruia, prin care și în care se îndeplinește trecerea de la natură la cultură. Într-un anumit sens, ea aparține naturii, fiind, în același timp, o condiție generală a culturii, ea moștenește de la natură caracterul său necondiționat și universal. Lévi-Strauss precizează că Legea de inter-

zicere a incestului se regăsește în toate societățile cu o extensie variabilă. Trebuie de altfel subliniat că nu există societate umană fără interdicție sexuală... „Legea“ e de la sine înțeleasă și ceea ce e de la sine înțeles nu se scrie. Astfel, în dreptul francez, Legea de interzicere a incestului nu este explicitată, chiar dacă e prezentă implicit în regulile de interzicere a căsătoriei. De fapt, nimic nu se opune în drept relațiilor sexuale pe care le poate avea un tată cu fiica sa majoră, dacă aceasta consimte... Legea de interzicere a incestului ar fi astfel „mama legilor“, ar fi „Legea“!

Pentru Freud, prin extensie, cele trei prohibiții majore (incestul, crima și canibalismul) ar ține mai mult de Lege decît de legi. Ele ar constitui un minimum supraeic pentru fiecare ființă umană, care i-ar permite să trăiască în societate într-o pace relativă. În fine, dacă legea limitează plăcerea subiectului, ea îi și permite să nu fie abuzat sexual, să nu fie ucis și să nu fie mîncat...

În aceste condiții, legile diferitelor sisteme juridice n-ar fi decît niște „regulamente“ față de „Lege“. Dreptul pozitiv n-ar reprezenta astfel decît expresia istorică și locală a funcției simbolice. Legea nu e deci „Legea“ și, poate că tocmai din respect față de această „Lege“, s-a lăsat Socrate executat de legile Atenei...

Pentru psihanalist, de aceea există poate tot mai multe legi, pentru că există tot mai puține „Legi“. Dreptul contemporan pare să-și piardă tot mai mult ecoul supraeic. Dar ce fel de supraeu e acesta devenit calm și blînd? Numai o ființă scindată este capabilă de conștiință etică. Astfel, supraeul amintește „Legea“ și judecă un subiect care se află de la sine la sine într-un raport, în

același timp, de comandare și de supunere. Supraeul este „Stăpînul interior“ al Sfîntului Augustin. Supraeul se află la originea sentimentului de culpabilitate. Formarea acestui supraeu este consecința necesară pentru subiect a trecerii sale prin complexul lui Oedip, permițîndu-i să intre în „normalitatea“ structurii nevrotice. Dar lucrurile devin mai complicate atunci cînd eul subiectului nu trebuie să se supună numai injoncțiunilor supraeului, ci și celor ale sinelui, atunci cînd eul trebuie să servească la doi stăpîni interiori în același timp... Supraeul are deci și funcția de a reprima pulsuniile și de a regulariza plăcerea. El îi permite subiectului să se apere de instincte renunțînd la o parte din pulsuni, să-și reglementeze raporturile cu celălalt și cu grupul. Supraeu și sine luptă astfel în mod necruțător, fără milă, în mod anxiogen, pe scurt, fără sorți de izbîndă. Subiect divizat între al său Doctor Jekyll și al său Domn Hyde... Și tocmai un supraeu prea sever va sta, pentru unii, la originea intrării în patologia nevrotică...

Se poate afirma în concluzie că o ființă, căreia i-ar lipsi complet conștiința etică, n-ar putea intra într-o relație de cetățenie. Aceasta înseamnă să punem aici problema perversiunii și a psihopatiei în legătura socială. Problemă pusă tocmai într-o epocă în care subiectul pervers, cu imperativul său categoric de plăcere, a început să prolifereze și să se afișeze ostentativ, în parte, fără îndoială, din cauza declinului funcției paterne observat de Lacan în Occident. O bogată temă de studiu pentru psihanalisti... Dar perversul, în largul său într-o societate tot mai libertină, nu consultă psihanalistul... Pervers neanalizabil cu care nu poți fi decît complice sau moralizator... S-a agravat oare angoasa în civilizație în patologia unei societăți fără credință și fără lege?

CAPITOLUL 17

FANTOMA DEMOCRAȚIEI

Pe de o parte, există Istoria contemporană : omniprezența tehnocrației și a telecrației, legăturile țesute între clasa politică și forțele financiare, ascensiunea integrismelor naționale și religioase. Tot atâtea cercuri ale infernului care amenință vechea idee ateniană.

Pe de altă parte, există inconștientul care ignoră democrația, o practică analitică ce n-ar avea intenții de adaptare a subiectului la societate, o teorie psihanalitică în fine care n-ar fi o concepție despre lume (o *Weltanschauung*), după cum preciza deja Freud.

Lucrurile s-ar putea încheia aici, îngropînd dezbaterile cu un frumos elogiu funebru în care s-ar vorbi în mod liniștitor despre morală, umanism, despre drepturile omului, despre cel mai puțin rău dintre regimurile politice etc. Ai de ce să-ți pierzi speranța atît în inconștient cît și în democrație, în coabitarea subiectului și a cetățeanului.

Există apoi experiența analitică, cu ceea ce se întîmplă de obicei în spațiul vătuit al cabinetului. Departate de ecourile și de rumoarea Istoriei? Da' de

unde... Auzi acolo, de exemplu, mîndria pentru un tată patriot, traumatismul unui fost combatant în Algeria, rătăcirea stîngistă în 1968 a unui cadru dinamic, confidențele feministe ale unei mame de familie, rușinea unui șomer, apolitismul unui „bărbat-copil“ al generației Mitterrand. Figuri contrastante ale „subiectului modern“ pentru care „semnificanții“ familiei și politicului sînt strîns împlețiți în avatarurile realului, ale simbolicului și ale imaginarului. Subiect care vorbește despre istoria vieții sale în Istorie... Așadar democrația este poate în primul rînd o „muncă“. O muncă personală făcută în viață și cîteodată în cură. O muncă intimă, lentă și dureroasă. O muncă pe care subiectul o întreprinde asupra raportului său cu Celălalt, cu celălalt, cu „Legea“, cu legătura socială și cu ordinea politică instaurată.

Alteritatea, iată marea problemă! Deoarece în ideea democratică este vorba tocmai despre locul celui alt : cine e cetățean și cine nu (străinul, femeia, copilul sau sclavul), cu cine se pot dezbate și hotărî problemele Cetății? Nu există social decît atunci cînd există celălalt, un celălalt investit cu iubire sau cu ură, cu toleranță sau cu intoleranță. Să-ți suporti contemporanii, această cotidiană faptă de eroism... „Fobie“ a celui alt care înspăimîntă : vecinul, evreul, negrul, arabul... Acest celălalt enigmatic, neliniștitor, amenințător. Acest celălalt angoasant prin diferența de sex, de rasă, de limbă, de credință și, de ce nu, de miros... Să nu-l poți mirosi pe celălalt... Acest celălalt care pretinde că are dreptul să trăiască. Acest celălalt pe care ar fi tentant să-l faci să dispară într-o oarecare soluție finală. Aceeași problemă a alterității se găsește și în centrul a ceea ce s-a convenit să se numească complexul lui Oedip. Acolo se urzesc premisele

legăturii sociale. Acolo își au originea fenomenele de transfer, de proiecție și de identificare. Prin transfer, subiectul repetă, fără știrea sa, în social, experiența trăită în copilărie ; prin proiecție, șeful este idealizat și anumite grupări sociale, „diabolizate“ (rasism, xenofobie, intoleranță religioasă sau politică) ; prin identificare, în fine, se construiește eul și se transmite o cultură. Dar familia nu e nici pe departe un model de democrație, și nu e de la sine înțeles că din copil se naște cetățeanul cu drepturile și datoriile sale. În sfârșit, subiectul și societatea se contopesc într-o poveste de familie.

Ideii că „omul este un lup pentru om“ i se opune injoncțiunea creștină „iubiți-vă unii pe alții“. Proiectul e ambițios. Înseamnă, cu siguranță, să ceri prea mult de la neamul omenesc... Opțiunea democratică se află, fără îndoială, la jumătatea drumului între legea junglei și legea iubirii. Democrația este poate arta (ca și în iubire sau în prietenie) de a găsi distanța potrivită față de celălalt : nici prea aproape, nici prea departe... Ea mai înseamnă și multe alte lucruri... Înseamnă să renunți la omnipotența narcisistă și să-l recunoști pe celălalt, pentru a negocia cu el, cu dorința sa. Înseamnă să admiți necesitatea „Legii“ ca regulator al plăcerii, pentru a evita războiul tuturor contra tuturor. Înseamnă să renunți la o parte din pulsiiunile tale pentru a stabili relații sociale pacificate de sublimare. Înseamnă să renunți la ideea unui Principe ideal sau a unui om providențial. Înseamnă să rezisti seducțiilor Principelui și să nu aștepti iubire din partea lui. Înseamnă să nu te supui tiranului și să nu intri în visele sale imperialiste. Înseamnă să cunoști bestia din tine pentru a spune mai bine „nu“ barbariei. Înseamnă

să renunți la adevărul tău pentru modestia unei păreri. Înseamnă să accepți o legitimă agresivitate în dezbateră de idei pentru a renunța mai ușor la violență. Înseamnă să renunți la utopia celei mai bune dintre lumi, a unei societăți ideale, cu scopul de a milita pentru o societate viabilă. Înseamnă să renunți la ideea că un popor sau o clasă socială poate fi investită cu o misiune istorică. Înseamnă să te convingi că un egoism bine înțeles implică solidaritatea. Înseamnă să te distanțezi față de propria fantasmă, căci societatea nu e în fond decît un obiect imaginar. Înseamnă să renunți la concepția romantică a Istoriei cu frumoasa sa strălucire tragică, știind că lumea și-a pierdut pentru totdeauna iluziile. Manifest pentru prea multe renunțări? Dar nu constă oare nașterea subiectului adult în capacitatea lui de a renunța la iluziile infantile?

Dacă nu există subiect social (după cum nu există nici psihanaliza grupurilor, a instituțiilor sau a societăților), subiectului individual îi revine sarcina de a străbate pe cont propriu acest dificil drum interior care duce la celălalt și la concetățenii săi. Un subiect responsabil deoarece nu există democrație sau psihanaliză posibilă fără responsabilitatea subiectului, așa cum nu există psihanaliză posibilă fără democrație. Să ne reamintim în încheiere că URSS-ul și Germania hitleristă au fost ostile practicii inventate de Freud ; acest om Freud, acest evreu, refugiat la Londra după ce a scăpat din Viena căzută în mâinile naziștilor...

CAPITOLUL 18

BARBARI

Societatea franceză ar fi decadentă și amenințată de barbarie, dacă ar fi să ne luăm după anumite spirite melancolice ale integrismului național și religios. Societatea franceză s-ar găsi în criză, dacă ar fi să dăm crezare consensului exprimat de dreapta ca și de stînga.

Societate decadentă? Pentru că vechea ordine se fărîmîțază mai ales sub efectul mondializării. *Inclinatio...* Astrul mort... Primele teorii ale decadenței se nasc dintr-o reflecție asupra cauzelor căderii Imperiului roman de Apus. Montesquieu și E. Gibbon vor fi experți în materie. Se va spune totul despre cauzele declinului civilizațiilor : demografice, politice, religioase, economice, militare. Pentru extrema dreaptă, abundența este aceea care atrage străinul (barbarul) cu efectul său nociv asupra elementelor unificatoare ale societății franceze : rasa albă, limba, instituțiile, catolicismul și uzanțele. Dar „dușmanii“ din afară nu-i pot veni de hac unei națiuni decît dacă aceasta e deja măcinată din interior, dacă a devenit *soft and effeminate*, precizează răutăcios filosoful F. Bacon... Ideea de decadență a fost susținută mai ales, trebuie

s-o subliniem, de gînditori reacționari. Lucrarea lui O. Spengler, *Declinul Occidentului*, este foarte reprezentativă pentru acest curent de gîndire. Ideea de decadență îi bîntuie nostalgic pe mulți dintre cei care visează să întoarcă roata Istoriei în sens invers spre o Vîrstă de aur dispărută, ce ar trebui restaurată : Roma, Califatul, Vechiul Regim, Imperiul colonial francez, Marele Israel, Marea Serbie și chiar URSS-ul. Ea e fundamentul ideologic al tuturor integrismelor naționale, politice și religioase. Dar decadența nu e un ultim moment înaintea haosului și a vidului, înaintea unei reîntoarceri la starea de natură. Ea e un moment al inevitabilului proces de schimbare care face ca o societate să treacă de la o stare la alta. Nu trebuie uitat că decadența Romei, „contaminată“ de germanici și de creștinism, a permis mai tîrziu nașterea Națiunii franceze. În acest sens, decadența e un proces lent și profund care sapă vechea ordine socială, politică, juridică și morală printr-o nouă ordine care trebuie creată. Decadența nu trebuie combătută, ea trebuie încurajată, ne spune E. Cioran provocator, pentru că, dezvoltîndu-se, ea se epuizează și permite apariția altor forme de civilizație. Problema pentru noi este de a ști care ar putea fi această nouă formă de civilizație franceză de inventat într-un spațiu european și mondial în plină gestație...

Societate barbară? Barbarul este străinul în Grecia și în Roma antică. Straniu efect al Istoriei... Atunci cînd Grecia e redusă la starea de Provincie de către Roma în 146 înainte de Hristos, poporul elen este considerat ca barbar de către romani... Se știe ce va datora civilizația romană Greciei... Termenul de barbar a primit un sens tot mai peiorativ în Istorie. Barbarul este cel mai puțin civilizat, este

cel care nu e rafinat în moravurile și instituțiile sale. Astfel, E. B. Tylor distinge trei grade de evoluție a societăților : starea sălbatică, starea barbară și starea de civilizație. Totuși, acest „barbar,” în calitate de animal social, e în mod necesar „civilizat”. Or, pentru Tylor, civilizația propriu-zisă nu se confundă cu cultura, ci cu un anumit tip elevat de cultură. Societatea franceză, trebuie s-o recunoaștem, e departe de starea barbară, chiar dacă, așa cum consideră E. Cioran, orice civilizație are nostalgia barbariei... Nostalgie? Nostalgie e un sentiment al subiectului. Ideea aceasta deschide perspective interesante. Nu este oare barbarul în fiecare dintre noi ca o parte pulsională, juisoare, blestemată și uneori subapreciată? Barbarul este în noi cu această pulsiune de moarte autodistructivă și distructivă. Dintr-o astfel de perspectivă, se poate înțelege că cel de-al III-lea Reich a fost în același timp o națiune civilizată și barbară, care a dat frâu liber pulsiunilor distructive pînă la Soluția finală, ajutată de tehnici industriale de exterminare.

Barbarul e în noi, nu este acel străin necivilizat care vine să bată cu putere la poarta *limes*-ului. În fine, după concepția marxistă a exploatării omului de către om, sistemul capitalist ar conduce la o formă de barbarie. Tocmai această idee s-a aflat la originea formării la vremea sa a mișcării „Socialism sau barbarie”, marcată de puternica gîndire a lui G. Debord și C. Castoriadis. E vorba aici, fără îndoială, de o abordare care este departe de a fi perimată în această perioadă de ultraliberalism și de capitalism sălbatic în Franța și aiurea...

Societate decadentă? Societate barbară? Poate. Societate în criză și anomică în sensul dat de E. Durkheim, cu siguranță. Criză a valorilor, erozi-

une a valorilor... De fapt, „semnificanții“ clasici (Națiunea, Republica, Legea, catolicismul, Socialismul, Tatăl) au tot mai puțin efect asupra subiectului contemporan. Alte valori preiau ștafeta : individul, plăcerea, trupul, sexul, banul. Pentru psihanalist, noțiunea de criză socială evocă problema articulării legăturii sociale și a perversiunii...

Societate perversă? De ce nu? Dacă orice civilizație are nostalgia barbariei, orice subiect are nostalgia perversiunii sale infantile, nostalgia micului barbar care a fost. În cartea sa *Angoasă în civilizație*, S. Freud definește natura legăturii sociale, condițiile civilizației și amenințările care o apasă. Opera de civilizare e fragilă și A. Green se întreabă dacă angoasa nu s-a transformat în boală... Pentru S. Freud, civilizația nu poate exista decît prin renunțarea parțială la pulsuni. Dacă nu poate exista societate care să lase subiectul să dea complet frîu liber pulsuniilor sale, orice societate decadentă, barbară, în criză, anomică, dionisiacă favorizează punerea în faptă a perversiunii perversului și a „perversiunii“ „omului cinstit“, în complicitate sau nu... Societatea perversă ar fi această societate ultraliberală, libertină și permisivă, care lasă subiectul în voia pulsuniilor sub slaba supraveghere a unui supraeu îngăduitor. Societatea perversă se bazează pe mase infantilizate, pe un subiect egoist și juisor care suportă greu frustrarea și revendică o plăcere fără întîrziere, aici și acum. Dar nu toată lumea e în culmea fericirii și e bine să subliniem că tocmai perioadele de „decadență“ sînt cele care secretă cele mai multe nedreptăți sociale, prin formidabilele restructurări economice proprii perioadelor de criză. Fericirea vecină cu mizeria și cu disperarea celor nedoriți de nimeni. Se cuvine să ne amintim că Germania de la Weimar era o

țară în plină criză socială, politică și economică, când național-socialiștii au ajuns la putere...

Epuizarea unei culturi franceze în curs de americanizare și uzura instituțiilor celei de-a V-a Republici sînt o realitate. În definitiv, dacă sîntem atît de fascinați de visul american este pentru că am adoptat o psihologie de barbar... Provocarea „subiectului-cetățean“ este să inventeze, înainte de a fi prea tîrziu, o nouă legătură socială și politică la jumătatea drumului între o societate apolinică și o societate dionisiacă atît de liberală, dar atît de nedreaptă, să inventeze o societate democratică în care, fără a fi ideală, să se poată trăi, și în orice caz să evite ce-i mai rău...

CAPITOLUL 19

RĂZBOI ȘI PACE

Hiroshima, 6 august 1945. „Little Boy“ explodează deasupra orașului, aruncat de B 29 „Enola Gay“ al US Air Force. Misiune îndeplinită cu 17 secunde întârziere... În acea zi, Charles Sweeney participă la raid. Atunci tânăr aviator, astăzi general, el povestește că, după aruncarea bombei în timpul zborului de întoarcere, a mâncat cu poftă, și-a aprins o țigară și a tras un pui de somn cu conștiința împăcată... Încă și în ziua de azi, el mărturisește că nu regretă prea mult că a participat la această operațiune... Amestec înspăimântător al Istoriei, al războiului, al ororii și al mărunțului hedonism al unui tânăr soldat... Lumea liberă aplaudă acest răspuns cu barbarie la barbarie. Pearl Harbor e răzbunat și nu va exista un proces de la Nürnberg pentru cei responsabili de epurare, victoria te obligă...

Actualitatea conflictelor noastre în care armele vorbesc, ne invită la o reflecție asupra a ceea ce a însoțit întreaga Istorie a umanității : războiul. Violența e marea născătoare a unei Istории crude și, adesea, Națiunile, Statele și Imperiile au fost fondate în sânge. E o certitudine, conflictele de interese dintre

oameni au fost în cea mai mare parte rezolvate cu sabia. Se cunosc întrebările legate de război. Cum să se instaureze pacea între oameni? Poate un război să fie drept? Justifică scopul toate mijloacele militare? Este legitim războiul total în care nu se face nici o deosebire între combatanți și civili? Trebuie să fii puternic pentru a fi liber și să pregătești războiul pentru a avea pacea? Pacifismul și umanitarismul nu fac oare jocul celui mai puternic? Trebuie să facem mai degrabă dragoste decât război? Este războiul inevitabil între societăți prea diferite, între societăți moderne și tradiționale, între Orient și Occident, între „Nord“ și „Sud“? Cel mai tare are întotdeauna dreptate și victoria sfințește cauza? Au învingătorii îndatoriri față de învinși? S. Freud va încerca să dea câteva elemente de răspuns la aceste întrebări, un Freud foarte încurcat și uneori contradictoriu în considerațiile sale. În 1915, în timpul primului război mondial, el publică *Considerații actuale despre război și despre moarte*, și tocmai acest conflict e cel care-l va determina, fără îndoială, să-și elaboreze teoria despre pulsivitatea de moarte în *Dincolo de principiul plăcerii*, publicată în 1920. În sfârșit, cum Societatea Națiunilor dorise să favorizeze schimburile de vederi între intelectualii de renume pentru a servi cauza păcii, el va răspunde următoarei întrebări a lui A. Einstein : ce se poate face pentru a-i abate pe oameni de la război? Această corespondență va fi publicată în 1933 sub titlul *De ce războiul?*. Ironie a soartei... Freud nu va cunoaște nici cel de-al doilea război mondial, nici lagărele de exterminare ale celui de-al III-lea Reich (a căror eliberare nu constituie, în trecere fie spus, un scop de război pentru Aliați...). Einstein, în ceea ce-l privește, va permite prin teoriile sale punerea la punct a bombei atomice americane. El va recunoaște mai târziu că a greșit punându-și știința în slujba realizării armei nucleare.

Uman, prea uman... Degeaba ești un mare om, tot om ești... Angoasa în civilizație urma să-l atingă și pe ilustrul gînditor, și descoperim un Freud aproape belicos. În luna august 1914, Freud reacționează cu emoție la intrarea țării sale în război. Este poate pentru prima oară de treizeci de ani, scrie el, că are sentimentul de a fi austriac și vrea să mai dea o șansă acestui Reich, de la care nu crede că se poate aștepta prea mult... Freud pe care-l descoperim e de asemenea înțelegător față de războaiele care au permis *Pax romana*, pentru că romanii au permis transformarea violenței în drept, și tocmai în acest spirit el scrie : „Oricît de paradoxal ar părea, trebuie să mărturisim că războiul n-ar fi un mijloc nepotrivit pentru stabilirea acelei păci «eterne» dorite cu ardoare, deoarece el e în măsură să creeze acele vaste unități în sînul cărora o autoritate centrală puternică face războaiele ulterioare imposibile“. De la drept la rațiune n-ar fi decît un pas pe care Freud l-a făcut cu sprinteneală : „Statul ideal ar fi bineînțeles o comunitate de oameni care și-ar fi supus viața pulsională dictaturii rațiunii“ (*De ce războiul?*). Ne cutremurăm anticipat... Dar Freud ne liniștește, e o speranță utopică pentru el și, cu un umanism puțin banal, își exprimă ostilitatea față de război : „fără a avea nevoie să fii un fanatic al milei, recunoscînd necesitatea biologică și psihologică a suferinței în economia vieții umane, ai totuși dreptul să condamni războiul în mijloacele și scopurile sale și să aspiři la încetarea războaielor“ (*Considerații actuale despre război și despre moarte*). Așadar, Freud își fondează speranța pe mișcarea însăși a civilizației : „Tot ceea ce promovează dezvoltarea culturală acționează cu aceeași ocazie împotriva războiului“ (*De ce războiul?*). De aceea, el e decepționat de „rasa albă “ civilizată : „De la marile

națiuni de rasă albă care domnesc asupra lumii, cărora le incumbă direcționarea neamului omenesc, pe care le știam angajate în apărarea anumitor interese comune întregii lumi, și a căror operă cuprinde atât progresele tehnice în dominarea naturii cât și valorile artistice și științifice de civilizație – de la aceste popoare, ne-am fi așteptat să fie capabile să rezolve pe alte căi disensiunile și conflictele de interese“ (*Considerații actuale despre război și despre moarte*). Dar pesimist, Freud ajunge să se întrebe dacă războiul n-ar fi o fatalitate „ecologică“ : „De ce ne revoltăm atât împotriva războiului, dumneavoastră, eu și atîția alții, de ce nu-l acceptăm ca pe altele dintre numeroasele necesități neplăcute ale vieții? El pare totuși conform naturii, biologic bine fondat, practic inevitabil“ (*De ce războiul?*). În fine, lui Freud îi lipsește convingerea pentru soluții care ar permite prevenirea războiului și pronosticul lui pentru viitor e sumbru. El consideră că mijloacele puse în aplicare pentru a evita războiul nu trebuie să ne determine să sperăm într-un succes rapid : „Ne repugnă ideea morilor care macină atât de încet încît am avea timp să murim de foame înainte de a obține făina“ (*De ce războiul?*).

În ciuda dreptului războiului, al cărui scop este de a îndulci suferințele violenței belicoase, oamenii regresează în conflicte spre o stare cvasizoologică (E. Jünger). Cu toate acestea, lupii nu se devorează între ei... Înseamnă să introducem aici problema pulsionii de moarte în raportul său cu civilizația. În acești termeni dă teoria psihanalitică seamă de existența războaielor în rîndul oamenilor. Războiul este înțeles ca o gestionare posibilă a unei pulsioni de moarte care nu poate fi eradicată. Astfel, e inutil să suprimi înclinațiile autodistructive, agresive și violente ale oamenilor.

Să nu ucizi! Așa e injoncțiunea biblică. Trebuie să credem că lucrul acesta nu e de la sine înțeles... E adevărat că ființa vie își prezervă adesea propria viață distrugînd-o pe a altuia. Tocmai din această perspectivă, psihanaliza susține ipoteza unei pulsioni de moarte care se opune pulsionilor de viață (pulsione de autoconservare și pulsione sexuală). Dacă, biologic, individul este sortit morții, el accelerează acest proces prin comportamente autodistructive (proastă igienă de viață, toxicomanie, conducere de automobil periculoasă, sinucidere etc.) în care își ruinează sănătatea, prin comportamente agresive și violente (conflicte ale vieții cotidiene, crimă, război etc.). Dacă pulsionea de moarte se opune pulsionilor de viață, ea se și aliază cu acestea în anumite condiții (sexualitate și muncă). Eros contra Thanatos, dar și Eros cu Thanatos... Ceea ce poate părea oarecum scandalos în această teorie este faptul că ar exista o pornire a subiectului de a se ucide și a ucide...

O pornire de a se ucide... Moartea este pentru subiect miza supremă. Viața devine săracă, își pierde interesul, își pierde sarea, atunci cînd această miză nu mai poate fi riscată la masa de joc a existenței. Perspectiva morții este cea care dă sens vieții. Numai în vertijul unei morți posibile simte subiectul că trăiește...

O pornire de a ucide... A ucide pentru a se apăra. A-l ucide pe cel care neliniștește prin diferența sa : celălalt, străinul, cel care nu are aceeași culoare de piele, cel care nu gîndește în același fel, cel care nu are același Dumnezeu. Teamă de celălalt se află aici la originea violenței.

Pornire de a se ucide, pornire de a ucide. Aceste două tendințe sînt cele care acționează, la subiect, în război. Războiul e momentul autorizat și privilegiat ce-i permite subiectului vertijul plăcerii de a-și risca viața și, tocmai prin aceasta, de a-și face viața interesantă, momentul privilegiat al exprimării unei violențe față de dușman. Războiul e punerea în faptă a unei violențe autodistructive și distructive care nu se mai exprimă prin vis, fantasmă, act ratat sau simptom. Înconștientul se exprimă în act și în realitatea Istoriei. Războiul presupune eșecul necesar pentru subiect al formațiunilor de compromis. Este ceea ce subliniază G. Bataille, în mod diferit, omul este o ființă excesivă și numai războiul în societățile moderne prea securizante îi oferă mijloacele pentru a-și exprima dorința de moarte. Totuși, punctul acesta de vedere trebuie temperat, deoarece războiul se poate foarte bine simboliza (sport și competiție economică) și reprezenta (cinema și actualități televizate) pentru subiect. Simbolizarea și reprezentarea permit astfel întreținerea unei „culturi de război” în societățile moderne, distrăgînd în același timp atenția de la latura violentă a pulsionii de moarte. Problema reprezentării merită să ne oprim asupra ei. Societatea spectacolului e avidă de imagini de război și actualitatea televizată permite astfel subiectului contemporan să participe la război ca spectator al conflictelor planetare. Obiectivul nu este atît de a informa, cît de a suscita (sondajele de audiență a programelor de televiziune te obligă) o emoție nesănătoasă, o plăcere *voyeur*-istă a războaielor noastre, războaie devenite spectacol de familie, fără riscuri, în fotoliul dumneavoastră ca și cum ați fi acolo, fără a trebui să suportați disconfortul unui *battle dress*... Freud nu prevăzuse acest destin al pulsionii de moarte : războiul prin procură. În locul

plăcerii actorului războinic, acum trebuie contat pe plăcerea de spectator al războiului.

Ucideți un om și veți fi un abominabil asasin sortit ștreangului, ucideți mii de oameni în celebrarea acestor sărbători rituale numite războaie și veți fi un erou al Istoriei făgăduit posterității... Războiul se organizează. Este rolul statului să-l declare, să-l conducă, să-l determine pe bravul soldat să-l poarte și să distribuie medalii... Care este raportul dintre stat, război și subiectul inconștientului? Statul e moștenitorul omnipotenței tatălui primitiv. El domnește despotic prin drept asupra pulsioniilor, între care pulsiunea de moarte. Își arogă monopolul violenței, instituționalizînd-o într-o violență legală a poliției și a armatei. El evită războiul tuturor împotriva tuturor. Autorizează violența în anumite condiții, între care războiul, cerîndu-i individului să-și sacrifice eventual viața. El autorizează astfel exprimarea pulsionii de moarte în acel moment paroxistic care e războiul. Pentru stat, războiul e întotdeauna drept și trebuie să fie un ecou al supraeului subiectului : să aperi Patria, să aperi Republica și democrația, să eliberezi un teritoriu sau un popor oprimat, să cucerești un spațiu vital etc. Statul autorizează astfel supraeul să pactizeze cu pulsiunea de moarte din motive ideale, servind drept pretext la ascunderea apetitului autodistructiv și distructiv al subiectului. Prin război, în fine, statul întărește coeziunea internă și pacea civilă, mobilizînd agresivitatea spre dușmanul exterior. Unitatea națională între clase, grupuri sociale și facțiuni luptînd pentru putere cere adesea un astfel de preț pentru a evita un război civil întotdeauna virtual. De altfel, autorizația supraeică la violență facilitată de stat e accentuată în războiul modern prin abstracțiunea

la care este redus dușmanul, grație sofisticării tehnice a sistemelor de arme utilizate. Dușmanul e ținut la distanță, în timp ce lupta corp la corp dispăre. Dușmanul invizibil a devenit un parametru, o dată de prelucrat pe un computer care-și operează calculele. Războiul a devenit aseptizat și poți să iei parte la el și să ucizi fără a-ți vedea măcar dușmanul. Oroarea a dispărut din vizer și nu e regăsită decât în momentul impactului. Războiul a devenit curat și informatizat, redus într-un fel la un joc electronic. A nu vedea evită culpabilitatea...

Din punctul de vedere al statului, avantajul uciderii dușmanului e dublu. Adversarul e scos din luptă și soarta sa le schimbă celorlalți hotărîrea de a-i urma exemplul. De altfel, omorîrea dușmanului satisface înclinația pulsională spre a ucide. Dar dușmanul poate fi de asemenea cruțat pentru a fi folosit la servicii utile, dacă e lăsat în viață sub amenințare. Violența se mulțumește aici să supună adversarul în loc să-l ucidă (sclavi sau prizonieri de război). Învingătorul a devenit stăpînul, iar învinsul, sclavul... Dar clemența față de dușman implică faptul că învingătorul ține cont de permanenta posibilitate a unei revanșe din partea învinsului și-și abandonează astfel o parte din siguranță. Trebuie în fine să amintim că, dacă în societatea noastră modernă războiul e o stare de excepție, pentru unele societăți tradiționale el constituie o obișnuință, un element esențial al legăturii sociale, o necesitate economică (economie de jaf).

Constituirea unui stat universal ar permite oare în sfîrșit să se pună capăt războiului? ONU a fost creată ca reacție a speciei umane în fața amenințării

cu dispariția definitivă în urma unui conflict nuclear major, dar ea nu deține monopolul violenței. ONU trebuie să pună de acord interesele uneori contradictorii ale statelor membre, când inițiază o intervenție militară. Deși Națiunile se pot teme de dispariția lor în război, ele preferă să se expună mai degrabă acestui risc decât celui de a dispărea într-un tot universal ce ar putea totuși prezerva viața fiecăruia. Ar exista așadar o pornire a fiecărei Națiuni de a pieri în război mai degrabă decât de a-și pierde identitatea...

Astfel, războiul presupune o gestionare socială complexă a unei pulsioni de moarte pe care se cuvine ca statul s-o canalizeze în mod colectiv la exteriorul grupului spre un dușman, un dușman, dacă se poate, ereditar... Tristă perspectivă... În acest fel, sarcina istorică a „subiectului-cetățean” este deci să dezbată în democrație chestiunea destinului care trebuie dat acestei pulsioni de moarte, pentru a evita războiul și poate chiar aneantizarea speciei umane...

CAPITOLUL 20

SFÎRȘITUL ISTORIEI

Istoria umană, această clipă insignifiantă în comparație cu timpul biologic, geologic și cosmic. Umanitate cramponată de această pietricică, Pământul, pierdută într-un colț al Universului... Vertijul celor câteva milenii ale noastre față de aceste miliarde de ani... Istoria e o întreagă poveste...

E vina lui Herodot, calificat drept părinte al Istoriei de către Cicero, dacă ne punem atâtea întrebări. Are Istoria un sens? Care este relevanța unei filosofii a Istoriei? Este materialismul istoric mai științific decât pozitivismul istoric? Este Istoria făcută de personalități sau de mase? Nu este Istoria decât istoria luptelor de clasă? Există un progres în Istorie? Se repetă oare Istoria? Se repetă Istoria în tragedie sau în comedie? Ne dă Istoria lecții? Și pe urmă această ultimă întrebare : este Istoria o disciplină psihologică?

Pentru M. Bloch, împușcat de nemți în 1944, faptele istorice sînt prin natura lor fapte psihologice. Fără să dorim să cădem într-un psihologism primar, nu un psihanalist ar contrazice acest punct de vedere, Istoria se face cu puțină iubire și cu multă ură, cu eroism și cu sacrificiu, cu violență și cu

cruzime, cu frustrare și cu aviditate, cu opresiune și cu exploatare, cu indiferența maselor de asemenea... Psihologie a individului sau psihologie a popoarelor și a gloatelor? S. Freud, deja, refuza să facă o astfel de distincție clară și propunea unitatea unei priviri psihanalitice asupra societății umane. Astfel, pentru psihanalist, Istoria e o problemă de inconștient, de dorință, de imaginar și de pulsuni.

În mod tradițional, se consideră că timpurile istorice încep o dată cu apariția scrierii. Fără scriere, nu există Istorie. Ca și cum nu ar exista umanitate înainte de sosirea scribilor. Ca și cum nu s-ar fi întâmplat nimic. Ca și cum strămoșii noștri îndepărtați nu s-ar fi iubit, dorit, întrajutorat, confruntat, ucis între ei. Ca și cum nu și-ar fi povestit istorii... Dintr-un anumit punct de vedere, nu există Preistorie... Și A. Leroi-Gourhan se întreba cu ce putea semăna psihismul oamenilor preistorici...

Negură a timpurilor. Zori ai Umanității. O cortină de teatru se ridică pe scena Istoriei. S-a întâmplat. Laringele a coborât suficient în gât. Creatura poate vorbi! O! Minune. Vorbește! Grohăitul a devenit limbaj. De la simbolic în Real. Animalul păros și prost lins nu se mai mulțumește să vîneze, să mănînce, să digere, să doarmă și să se reproducă. Vorbește. Micul mamifer genial trece din stadiul zoologic în stadiul etnologic. Pentru prima dată există umanul. Condițiile umanului sînt prezente : limbajul, „Legea“, stăpînirea focului, unealta, cu alte cuvinte condițiile unei civilizații posibile smulse stării de natură. Creatura vorbește! Își spune deci tot felul de lucruri, seara, în jurul focului : vînătoarea, femeile, războiul, forțele oculte ale naturii, memoria grupului. Istorie orală... Cuvinte risipite în vîntul acestei Preistorii. Cuvinte

pierdute pentru totdeauna... Cuvinte încărcate cu conștiință și cu inconștiență.

Care e rolul inconștientului în Istorie? Oamenii fac Istoria, dar nu știu că o fac, ne spune K. Marx. Urmărindu-și obiectivele, indivizii și popoarele pun în acțiune forme care îi depășesc. Dar inconștientul produs astfel nu e inconștientul freudian, adică inconștientul care-l face pe subiect să acționeze fără știrea sa, cu efectele sale în câmpul social. Acest inconștient e cel care se conjugă la toate timpurile Istoriei...

Istoria se face cu nevoie. Nevoia și mizeria sînt cele care aruncă masele disperate în stradă, în revolte ale pîinii și ale foamei. Istoria se face de asemenea cu dorință, dorință narcisistă, dorință de putere, dorință de o lume mai bună. Dar Istoria se face și cu dorință de Istorie, după expresia lui A. Touraine, dorință de a lăsa o urmă : un monument, o lege, un oraș, un capitol într-un manual școlar... Dorința de Istorie își are maniacii și fanaticii săi, pentru care un destin glorios e mai important decît viețile umane, libertatea și democrația. Fascinație, cult și mistică a Istoriei la bine și mai ales la rău... Dorința de Istorie e adesea marota celor care ne guvernează...

A dispărut dorința de Istorie în societățile noastre postmoderne? Șefi de stat prea ocupați cu gestiunea, în momentul în care contabilitatea a înlocuit politica. Subiect contemporan fără trecut, prea preocupat să-și facă plăcere și care a părăsit „semnificații” ce făceau pînă atunci Istoria : Libertatea, Națiunea, Democrația, Republica, Socialismul...

Subiectul contemporan ignoră Istoria. El e acel subiect alienat care nu știe nimic despre marea

familie a oamenilor. Trece prin viață fără zgomot, în același timp ignorant și ignorat. Traversează Istoria ca un spectru transparent. Voltairian fără s-o știe, el preferă să cultive grădina mărunțului său hedonism pentru a nu avea istorie... Mai mult indiferent decât tolerant, el lasă lumea să meargă pe calea destinului său și poate la pierzanie... Așadar, cei mai ambițioși se mulțumesc să caute celebritatea unei glorii efemere, ceea ce reprezintă mijlocul cel mai sigur de a nu se înscrie în Istorie, ceea ce reprezintă mijlocul cel mai sigur de a se înscrie în istoria lucrurilor insignifiante. Ce va rămîne din toți acești clovni ai televiziunii, din adulații varietăților, din acești guru ai modei, din starurile publicității, din maștrii cutărei noi bucătării, din semizeii stadionului? Dar, dacă subiectul contemporan ignoră Istoria, Istoria nu-l ignoră și e întotdeauna gata să i-o reamintească atunci cînd se prezintă ocazia. Istoria ne mușcă de ceafă uneori pînă la oroare : anexare, înrolare obligatorie, epurare etnică, exterminare, bombardamente, apropiați morți sau dispăruți sau chiar un simplu glonte rătăcit... Istoria pune capăt uneori orbirii noastre față de Istorie... Nu e nevoie să facem Istoria pentru ca aceasta să se înscrie în istorioara noastră individuală.

Istoria se face cu imaginar, cu fantasmă și cu vis. Pentru M. Stirner, societatea însăși e o formațiune imaginară. Societatea, de la care ni se trage totul, e o fantomă ce ne ia în serviciul său. Societatea nu există, numai individul există. Iar răspunsurile politice la întrebările Umanității, fie ele utopice, reformiste, revoluționare sau realiste, sînt întotdeauna imagine. Istoria se face în visul unui viitor, al unei utopii, al unei lumi ideale sau mai bune. Pentru Ch. de Gaulle, o politică ce nu te face să visezi nu are nici un viitor. Dar și tiranii visează și visele lor s-au transformat

adesea în coșmaruri pentru popoarele lor. *Mein Kampf* sau utopia realizată... Visătorii trebuie luați în serios, mai ales atunci când ajung la putere. Visurile sînt contagioase, dorința de a crede și de supunere este imensă și, în acest sens, popoarele au tiranii pe care-i merită... Se întîmplă uneori ca visul să aibă o savoare de nostalgie. E nostalgia unei Vîrste de aur ce trebuie restaurată, nostalgie care a bîntuit mulți șefi de stat. Morții nu sînt lăsați să-i îngroape pe morți. Pentru vechi capricii, pentru vechi certuri, oamenii se înfruntă, se sfîșie, se ucid între ei. Moștenire a lucrurilor străvechi... Timpurile apuse rămîn active. Conflictele stinse produc războaiele aprinse... Imaginarul și Istoria reprezintă și cuvinte fixate în minte care-l fac pe om să juișeze : Patria, Regele, Republica, Revoluția... Cuvintele produc Istoria, războiul și pacea. Enigma Istoriei se află poate în forța limbajului. În sfîrșit, dacă societatea e o formațiune imaginară, acest imaginar are efecte asupra Realului, realul trupului și al morții în momentele paroxistice ale Istoriei. Și imaginarul ucide...

Istoria se face cu pulsione de moarte. Dorințe sinucigașe ale eroilor și ale martirilor, dorințe de crimă de asemenea... Omul e un lup pentru om... Violența e marea născătoare de Istorie, și, tocmai printr-o creștere masivă a refulării, se lansează masele în răscoale și pe cîmpurile de bătaie, se ajunge să se extermină popoare. Da, Istoria e violentă, sîngeroasă, feroce... Ea se înscrie în strigătele mulțimii, în zăngănitul armelor, în horcăiala soldaților agonizanți, în eroismul acelor buze care n-au vorbit... Da, Istoria e crudă : cinism al celor puternici, ipocrizie a diplomaților, nepedepsire a tortionarilor, inocență a victimelor... Da, Istoria e tragică atunci cînd Revoluția își devorează copiii... Trebuie s-o admitem, secolul XX, cu cele două războaie mondiale, cu Auschwitz și multe

alte lagăre, cu Hiroshima și multe alte masacre, s-a înscris definitiv ca drojdie a secolelor, consacrînd falimentul Umanismului...

Oamenii fericiți nu au istorie, se spune. Istoria e într-adevăr dovada că popoarele și națiunile nu sînt fericite... Vor pune oare abundența și starea de fericire permanentă capăt Istoriei? A existat Istorie, dar nu va mai exista. Istoria va trebui pusă în pubelele Istoriei. F. Fukuyama, cititor al lui F. W. Hegel, ne prezice sfîrșitul Istoriei o dată cu victoria liberalismului. Nu li se va mai întîmpla nimic oamenilor, foarte ocupați atunci cu soluționarea de probleme tehnice, economice și ecologice. Strigătele mulțimii revoluționare vor fi înlocuite de torsul computerelor. Gestionarea ca enigmă a Istoriei în sfîrșit rezolvată. Așadar, Rațiunea lui Hegel, revelată în cele din urmă, va putea desfășura fără opreliști toată maiestatea efectelor sale. Istoria își va fi pierdut romantismul frumoasei străluciri tragice într-o lume deziluzionată. Ne vom aminti atunci că Istoria ne ferea de plictiseală... Ne imaginasem că societățile numite primitive erau fără Istorie. Întoarcere a eternei reîntoarceri?

W. Shakespeare e cel care ne va fi dat poate cea mai bună lecție de istorie : lumea e un teatru. Lumea e un teatru și toți, bărbați, femei, sînt actorii ei. Își au intrările, își au ieșirile lor. Și fiecare ființă umană vede acolo eșuînd nenumărate roluri citite. Teatru al absurdului... Viața nu e decît o umbră în mișcare, o istorie povestită de un idiot, plină de zgomot și de furie și neînsemnînd nimic...

Scenă a inconștientului, scenă a Istoriei... Cortina rămîne ridicată. Spectacolul continuă sub proiectoarele unui imprevizibil Destin...

CUPRINS

Introducere în „nevroza socială”	7
Capitolul 1. – Angoasă în psihanaliză	11
Capitolul 2. – Egotism	15
Capitolul 3. – Noua ordine a iubirii	21
Capitolul 4. – Cetatea femeilor	33
Capitolul 5. – Strategia fericirii	37
Capitolul 6. – În căutarea timpului pierdut	47
Capitolul 7. – Societatea spectacolului	53
Capitolul 8. – Tehnopolis	65
Capitolul 9. – Aurul Rinului	75
Capitolul 10. – Cultul întreprinderii	79
Capitolul 11. – Utopia managementului	83
Capitolul 12. – Omul fără calități	91
Capitolul 13. – Simfonia lumii noi	97
Capitolul 14. – Discursul Stăpînului	101
Capitolul 15. – Necazurile virtuții	107
Capitolul 16. – Spiritul legilor	111
Capitolul 17. – Fantoma democrației	117
Capitolul 18. – Barbarii	121
Capitolul 19. – Război și pace	127
Capitolul 20. – Sfîrșitul Istoriei	137

ISBN 973-9244-85-8

Redactor : **DOINA LICĂ**

Bun de tipar : 10.04.2000

Apărut : 2000

Coli de tipar : 9

Tiparul executat sub c-da 73/2000,
la Imprimeria de Vest – Oradea,
str. Mareșal Ion Antonescu, nr. 105,
ROMÂNIA.

[Seria
CÂMP DESCHIS]

Și-a schimbat barbarismul forma? Această carte propune punctul de vedere al unui psihanalist asupra iubirii, sexualității, fericirii, asupra femeilor în societate, asupra publicității și a televiziunii, a tehnicii și comunicațiilor, a muncii și legilor managementului, a democrației și puterii, a războiului, istoriei și „decadenței”.

Scrisă din perspectiva lucrării lui Freud *Angoasă în civilizație*, cartea lui Roland Brunner e mai mult polemică decât teoretică. Ea oferă o vedere indirectă și adesea crudă asupra societății „postmoderne”.

• Introducere în „nevroza socială” • Angoasă în
psihanaliză • Egotism • Noua ordine a iubirii • Cetatea
femeilor • Strategia fericirii • Societatea spectacolului •
Tehnopolis • Aurul Rinului • Cultul întreprinderii •
Utopia managementului • Omul fără calități • Discursul
stăpînului • Necazurile virtuții • Fantoma democrației •
Barbarii • Război și pace • Sfirșitul istoriei •

editura amarcord

ISBN 973-9244-85-8